

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ

„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ДИПЛОМНА РАБОТА

„ТЕОРИИ ЗА ПРОИЗХОДА И ПРАРОДИНАТА НА
ПРАБЪЛГАРИТЕ.

ИСТОРИОГРАФСКИ АСПЕКТИ.“

ДИПЛОМАНТ

ТЕОДОРА КОЛЕВА

ФК 65695

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ

ДОЦ. Д-Р ИВАН ЛАЗАРОВ

СЪДЪРЖАНИЕ:

I. Въведение.....	3стр.
II. Понятието "българи".....	5стр.
III. Прабългарите в историческите извори.....	10стр.
1. Латински и византийски извори.....	10стр.
2. Сирийски извори.....	25стр.
3. Арменски и грузински извори.....	29стр.
3.1. Арменската география "Ашхарацуйц".....	36стр.
4. Китайски извори.....	52стр.
5. "Именник на българските ханове".....	55стр.
IV. Теории за произхода на прабългарите.....	76стр.
1. Памиро-ферганска теория.....	76стр.
2. Хунска теория.....	84стр.
3. Хунорска теория.....	88стр.
4. Тюркска теория.....	94стр.
5. Автохонна теория.....	98стр.
6. Теории от Западна Европа.....	102стр.
7. Теории за произхода на българите в чувашката и татарската наука.....	107стр.
7.1. Булгаро-татарска теория.....	107стр.
7.2. Татаро-монголска теория.....	108стр.
7.3. Тюрко-татарска теория.....	108стр.
V. Заключение.....	112стр.

I. ВЪВЕДЕНИЕ

* Авитохол живя 300 години. Родът му Дуло, а годината му дилом твирем.

* Ирник живя 150 години. Родът му Дуло, а годината му дилом твирем.

* Гостун, наместник бидейки, 2 години. Родът му Ерми, а годината му докс твирем.

* Курт 60 години държа. Родът му Дуло, а годината му шегор вечем.

* Безмер 3 години. А родът на този Дуло, а годината му шегор вечем.

Тези петима князе държаха князуването от другата страна на Дунава 515 години с остригани глави. И след това дойде от страната на Дунава Исперих княз. Същото е и до сега."

("Именник на българските канове")

Всички знаем за идването на Аспарух в земите на юг от Дунав и за мирния договор от 681г. подписан с Византийската империя, с което юридически се признава българската държава. Всички сме чували легендата за снопа пръчки, който Кубрат на смъртния си одър дава на петимата си синове със завета никога да не се разделят. Всички сме чували за отчаяната борба на Батбаян срещу хазарите и заличаването на Старата Велика България. Всички сме чували и затова, че великия хунски вожд Атила и синът му Ернах са всъщност Авитохол и Ирник от "Именника на българските ханове". Легенди, хипотези, истини... Хуни ли са били нашите древни предци - наследници на великия Атила...? Или може би тюрки...? От къде идват нашите древни предци преди създаването на Старата Велика България? Коя е нашата прародина? Дали от далечните ирански земи са тръгнали нашите предци...? Или от Индия, от Балхара...? Въпроси, въпроси... Пълни с мистерия. А истината всъщност е, че разполагаме с фрагментарни сведения за събития

свързани с древните българи, известни почти изцяло от чужди източници, основно византийски, латински и арменски.

Българи - географските пространства, които е прекошил по своите пътища този народ, са многократно по-големи от тези, които някога са били пребродени от древните елини или от знаменитите викинги. Името на древните българи обаче е обвито все още в неясноти. Така с написването на тази дипломна работа аз ще се опитам да дам отговор на следните въпроси:

1. Какво означава понятието "българин" и какви са различните хипотези за произхода на това название? Съществуват много и различни хипотези откъде идва името "българин".

2. Разглеждайки различните извори - византийски, арменски, сирийски, да се проследи, доколкото това е възможно, древната история на прабългарите. Как различните източници представят древните българи?

3. Какви са различните теории за произхода на прабългарите? Кои изглеждат логични и кои не?

II. Понятието "българи"

В "Анонимният римски хронограф" от 354г. за първи път се споменава българското народно име. Там българите са упоменати с латинската форма "вулгарес". Според проф. Шишманов името на българите е добавено по-късно, при обработка на ръкописа в 539г. Това становище обаче се отхвърля с аргумента, че в по-ранният вариант на хронографа от 234г. името липсва, тъй като не е било още известно. Съставителят на по-късният вариант от 354г. обаче го е знаел.

"Анонимният римски хронограф" споменава името на българите, във връзка с дейността на Зиези. Отсъствието на Зиези и българите от по-ранната редакция на хронографа сочи, че някакво събитие около 354г. е дало повод за включването на "Зиези, от които са българите" във втората редакция на хронографа.

Терминът "бал", според данни от ономастиката е бил известен още на скитите и означава "любимец на дружина". В осетинския език, родствен със скитския, понятието "балц" е означавало "военни походи" и е свързано с няколко степени на инициация, през която са преминавали младежите, за да станат мъже. Сред Аскол Иванчик¹ мъжът е достигал пълна зрялост едва тогава, когато е преминавал през всичките степени на инициацията, едва тогава, когато извършвал последователно всичките три степени предписани от обичая "балц" - годишен, тригодишен, седемгодишен. Така, за да бъде признат за мъж трябва да премине задължителния годишен поход. Думата "бал" в този смисъл, в скитския и осетинския езици, е означавала "отряд, участващ в поход".

Точно такова военно формирование към 354г. е командвал Зизаис, според Амиан Марелин, и помага на Констанций през 357г. срещу наречените от Амион "сармати роби". Присъствието на "Зиези и българите" в периода 354-357г. в Рим и Панония говори за тригодишен поход. От Йоан Антиохийски, в 486г., научаваме за т.нар. "българи", които са поканени от Зенон в Мизия.

От V в. насетне името "българи" се появява в различни форми според особеностите на съответните езици. Така на латински е *вулгарес*; на гръцки - *булгарой*; на арменски - *булкар, блкар, булгар*; на арабски - *бурджан*, сирийски - *бургар*; на руски - *болгаре*.

Добре разшифровано, народностното име може да съдържа ценна информация за мястото, прародината, където е живяла дадена човешка група, за нейния език и произход. Съществуват случаи обаче, в които имената не могат да бъдат добре обяснени.

Епонимните етимологии свързват произхода на редица древни народи с прародител, предводител или основател на племе и държава и неговото лично име става народностно. В случая с древните българите тази личност трябва да е носил името Булгар (Булгарий, Булгариос).

Етнонимните етимологии обясняват името като превод на друг етноним. Те са дело на автори от ново и най-ново време. Според тях името на българите се свързва с угрите и се превежда "пет угри" или "велики угри".

Съществува и топонимна етимология за превод на името. Сред най-старите такива етимологии, които всъщност са и най-разпространени, е връзката между името българи и името на р. Волга. Тя се открива още от Дуклянския летопис от XII в. Тази версия се поддържа и от латиноезична полска хроника от 1296г. Вероятно тя е била използвана от византийския хронист Никифор Григора през XIVв. Чрез полската хроника и латинския превод на Дуклянския летопис тази етимология става популярна в Западна Европа през XV-XVIв. От руския превод на Цезар Бароний тази информация достига до Паисий и други български автори през Възраждането. Според проф. Шишманов името "българи" се образува от името на реката Волга (Болга - Булга) и тюркското ар-ер, което пък означава мъж, юнак. Така според проф. Шишманов името българи се превежда като "човек, мъж от Волга, волжанин". Името се обяснява още и като производно на град Болгар (Бооград) на Волга - "главен град, велик град"; от град Болг в Бактрия (дн. Афганистан) или от град Бухара в Узбекистан.

Позиционно-локалните етиологии свързват името с качествата на географската среда. От такава гледна точка то се превежда като "област, край", "високи планини", "висок бряг", "живеещи в подножието на планината", "живеещи в покрайнината", "живеещ отвъд планината, загорец", "жител на центъра", "голям, велик", "господстващо племе", "водни хора", "речни хора". Последното значение се преписва и на съвремените балкарци, които някои автори смятат за преки наследници на древните българите.

В друга група етимологии името се обяснява като качество, състояние или основно занимание на етноса. Извеждат се от различни езици и се превеждат като "борец", "войствен", "разбойник", "смесен", "бунтар, метежник, размирник", "смесени скитници", "голям, богат болярин", "благ, добър", "учен", "знаещ", "просветен", "висок, голям, велик". Формата на множествено число се превежда "хората от Големия град, от Голямото царство", или "метежници", "отцепници", "въстанали".

Хибридни етимологии се основават на историческите сведения за смесения етнически състав на прабългарите и придават значението на името като "смесица, размесен", "смесени", "смесени номади".

Последната група етимологии са тотемните. Според тях името на българите произхожда от названието на животно-тотем. Името "булгар" се дава на самура (на монголски е булган). Китайската форма на българското име пи-ку се превежда като "потомци на бика", а тюркската етимология го представя като "потомци на вълка".

Съществува обаче и друга възможност - името въобще да няма конкретен смисъл. Различното тълкуване на името се корени във факта, че то наподобява различни думи от алтайски и индоевропейски произход. Възможно е да отразява сложната историческа съдба на древните българите и контактите им с околните племена и народи, които да ги възприемат едновременно като "смесени", "воюващи", "велики", "знаещи", "варвари", "размирници" и да отразяват аспекти от общата им народностна характеристика. Корена bul (bol, bal, byl) може да бъде определен като обединителен център в различните хипотези за произхода на древно-

българското име. Коренът bul (bol, bal, byl) означава "мъж, човек", а множественото число би могло да се преведе като "хора, род, племе, народ". По всяка вероятност през VIIв. името се е наложило и над други, небългарски народи, но сходни по произход, език и бит, които влизат в състава на Старата Велика България, превръщайки се по този начин в общо название.

Бележки:

¹ - Руски учен ориенталист. Занимава се с проблемите на историята на народите от региона на Черно море от древните времена въз основа на сравнителното изследване на Древния Близък изток и писмени извори и археологически данни, гръцки и латински епиграфи.

III. Прабългарите в историческите извори

За съжаление разполагаме с много малко информация за българската история, особено за древните българи. За тях научаваме от чужди източници - византийски, латински, сирийски, арменски и др.

1. Латински и византийски извори

Първото споменаване на българския народ е в "Анонимния Римски Хронораф"¹ от 354г. За българската история има значение само част 15 от документа - т.нар. Втора редакция. Там се изброяват народите водещи началото си от Ноевия син Сем. На последно място е посочено: "77. Ziezi ex quo Vulgares" или "Зиези, от които са българи". Там етнонимът "българи" е изписан като "vulgares". Преди българи са изброени народи в Азия: "73. Абимелех, от които са хирканците; 74. Сабеби, от които са арабите; 75. Мамсвир, от които са арменците; 76. Евилат, от които са гимнософистите". В другите два преписа името на българи липсва. Това означава, че по-всяка вероятност, то е по-късна добавка.

Във втората редакция освен българи са прибавени и партиите. Кога точно е направена втората редакция не е много ясно. Важното обаче е, че когато тя е правена нейният неизвестен автор е знаел нещо за народ с името "българи" и неговият прародител Зиези, който е посочен след Евилат.

Българи са посочени като народ идващ от Изтока. Името Зиези обаче поражда много спорове.² По-всяка вероятност Зиези е името на средноазиатския бог-герой Сявуш. В Средна Азия култът към Сявуш се появява около I в.пр.н.е. Той се запазва до налагането на исляма през VIIIв.

Интересен е фактът, че почти пълен препис на народите и родоначалниците им споменати в "Анонимния хронограф" по втората редакция се открива и в "Симеоновия сборник". Това е старобългарски паметник, известен по Светославовия препис от 1073г.³, където след гимнософистите са посочени "пеонес, парти, кусесиу", т.е. хиони, парти, кушани. Зиези и българи обаче

липсват. Това може да се обясни само по един начин - преписът е направен по оригинала, където българите липсват, не са споменати.

Информация за българите ни дава и "Християнска топография" - 545-547г. Нейният автор е Козма Индикоплов, търговец от Александрия, който живее в края на V и началото на VI в. В края на живота си той написва своята "Топография", в която описва страните и народите в познатия му свят. В книга 3 той споменава и народа "българи": "...навсякъде има църкви на християните, и епископи, мъченици, монаси и отшелници, където се проповядва Евангелието на Христос. Също така и в Киликия, Азия, Кападокия, Лазика и Понт и в северните страни, владени от скитите, при харкините, херулите, българите, гърците и илирите, далматинците, готите, испанците, римляните, франките и други народи, като преобладава до Гадейра (Гибралтар) на океана и към северните части, където хората са вярващи и проповедници на Евангелието, изповядват възкресението от мъртвите, и така ние виждаме, че пророчествата изпълнени над целия свят..." Интересното тук е, че българите са поставени между херулите⁴ и гърците. Йорданес също споменава, че при управлението на Юстинян I (527-565г.) императорът: "често, чрез своите наместници воюва с херулите, гепидите и българите, които опустошават Илирия и множествоно ги разбивал". В случая Козма Индикоплов има предвид българите обитаващи в Панония съвместно с гепидите, за които съобщават и други източници.

Комес Марцелин, който е секретар на Юстиниан I, съобщава, че през 499г. "Арист, командващ войските на Илирик, тръгнал с 15 000 войска и 20 коли натоварени с оръжия срещу българите, които опустошавали Тракия." В битката на р. Цурта той бил разгромен и загинали над 4 000 ромейски войници. За същата 499г. Анастасий Библиотека казва, че "българи бродели между Илирик и Тракия, преди да научим за тях". За 502г. същият автор съобщава: "по обичая си българското племе отново опустошило често оплячосваната Тракия". Събитието е отразено също и при Теофан Изповедник в неговата "Хронография". Той пише: "В тази година (501-502) т.нар. българи нападнаха Илирик и Тракия, но бързо се оттеглиха, преди още да сме научили нещо за тях". В 514-515г. много българи се включили в бунта

на пълководеца Виталиян срещу император Анастасий. Сирийският автор Йоан Малала (491-578г.) отразява същото събитие. Той посочва, че Виталиян Тракиец въстанал срещу императора, като превзел Тракия, Скития и водел много хуни и българи. Друг сирийски автор, Евгарий Схоласник, съобщава, че Виталиян водел много хунски племена. По същото време друго хунско племе нахлуло през Кападокийските врати (проход свързващ Киликия с Кападокия и Сирия). Името на това племе не се споменава. Георги Арматол⁵, известен още като Георги Монах, живее през IX в. Той съобщава за същите събития като посочва, че във войските на Виталиян е имало хуни, готи и българи. В хрониките на Скилица-Кедрин се казва, че "в първата година на император Зенон, сарацини нападнали Месопотамия, а хуни Тракия." Освен това текстописецът ни дава сведения, че на "десетата и единадесетата година от управлението на същия император, сарацините нападнали Финикия, а българите нахлули в Илирик и Тракия". Йоан Занора в XII в. разказва следното: "Разказва се, че по това време (480г.) племето на българите, което тогава не било познато нахлуло в Илирик и Тракия. А агаряните, т.е. персите плякосали Изтока и Анастасий сключил мир с тях. Тогава тракиецът Виталиян се домогнал до властта и като присъединил към себе си мизите и скитите, т.е. българите, опустошил с тях градовете около столицата..."

Йоан Никиуски, живял през VII в., е копски епископ на гр. Никиу, разположен на делтата на р. Нил. В произведението си "Хроника" той отразява събития от Адам до арабското нашествие в Египет. Този труд е известен от късен етиопски превод от 1602г., направен от арабски препис. Никиуски разказва за бунта на Виталиян: "А императорът изпратил срещу него пълководец на име Ипатий. Когато той влязъл в битка с Виталиян, бил победен и пленен от него. Срещу изплащането на голям откуп, той бил пуснат на свобода от Виталиян. Но веднага след завръщането си при императора, последния го отстранил от командването, и назначил на негово място друг пълководец по име Кирил, от провинция Илирик. И той се срещнал в битка с Виталиян, и настанало голямо кръвопролитие от двете страни. Кирил се укрепил в град наречен Одисус, и останал зад портите на крепостта, а Виталиян се оттеглил в провинция България. Той (Виталиян) дал големи суми пари, подкуп на стражите, които

пазеха портите на Одисус, и след това влязъл в крепостта , убил Кирил и превзел града." "Провинция България", като реално византийско политическо и административно понятие се появява през XI в., когато българската държава е завладяна от Василий II. Всички останали извори споменават за българи във войските на Виталиян, но не и за "провинция България", следователно може да се твърди, че при това съобщение в "Хрониката" става въпрос за неточност, вероятно от по-късните преводи и преписи.

Йоан Зонара съобщава, че "българите отново нападнали Илирик и някои от византийските пълководци им се противопоставили със своите отряди, но понеже онези, т.е. българите, си служели с магии и заклинания, ромеите претърпели позорно поражение... Този Анастасий построил Дългата стена от Голямото море чак до Силиврия, поради нападенията на мизите, т.е. българите и скитите." Стената на Анастасий е построена през 512г.

Касоидор Сенатор е консул по времето на крал Теодорих и кралица Амаласунда в Остготската държава. В едно свое писмо до Римския сенат от името на Аталарих, писано в края на 526г. Касоидор съобщава, че готския пълководец Толуин, "който победи между другите народи и хуните..., унищожил страшните по целия свят българи". Освен това същият автор ни съобщава, че по времето на римския консул Цетег, "...благодарение на храбростта си крал Теодорих победил българите и Италия си върнала областта Сирмиум."

Важно сведение за живота на българите ни дава Магнус Енодий. Той е епископ на Тициум. В "Похвално слово за крал Теодорих" Магнус ни разказва за събития случили се през 504г., когато готи воюват с българи. Той пише: "Пред очите ми е вождът на българите, повален от десницата ти, която защитава свободата (има се предвид Теодорих)... Това е народът, т.е. българите, който преди тебе имаше всичко, което е пожелавал... Те, т.е. българите, не са затруднявани нито от планинските масиви, нито от изпречилите се реки, нито от липсата на храна, понеже с удоволствие пият кобилешко мляко. Кой би устоял срещу противник, който се носи и храни на своето бързо животност?" След това авторът започва да описва сражението на

готския пълководец Пиция с "федерата Мундо⁷ (съюзник на гепидите), който привличаше за защитата си своите българи". Всъщност Магнус говори за войната между готите и гепидите за областта Сирмиум. Авторът се опитва да възхвали готите и поради тази причина той представя българите като равни на тях по смелост. Магнус пише: "И готите и българите са учудени, че се намират люде подобни на тях и че виждат сред човешкия род, противник равен на тях..." Всъщност Магнус Енодий ни дава много ценна информация за живота на българите. Те консумират кобилешко мляко. Това всъщност е типично за степните народи.

Подобни събития описва и Комес Марцелин. Той съобщава, че Мундо разбил готите, които опустошавали Илирик, "и подтикван от смелост, долетял в Тракия където, разбил и българите, които я опустошавали. В сражение избил 500 от тях (българите)".

Тези събития са датирани от Теофан Изповедник в 539-540г. Освен това той дава известие, че мнозина от пленените българи били поселени в Армения и Лазика⁸.

Теофан дава и известие за друго събитие свързано с двама български царе. За периода 538-539г. той съобщава, че двама български царе, със своите "българи и друнги"⁹ опустушили Тракия. Двамата царе загинали в битката, а стратилатите на Мизия и Илирик били посрещнати от друг български отряд, който разбил ромеите. Същото събитие е разказано от Анастасий Библиотекар, но той назовава имената на българските царе - Вулгер и Дронг¹⁰.

Павел Дякон съобщава за конфликт между готи, гепити и българи в своята "Римска история". Той разказва, че първоначално готския крал Теодорих живее в Константинопол. Теодорих решил да се пресели с народа си в Италия. По пътя си на запад Теодорих бил нападен от "гепитския крал Траустила, който им устроил засада". Теодорих обаче го погубил в битката заедно "с българския цар Бузан, като извършил голяма сеч над отрядите му". Събитията, за които говори Павел Дякон могат да се датират в 488г. Повече от ясно е, че Зенон е подтикнал гепиди и българи да нападат Теодорих.

Йоан Антиохийски в своята "Световна хроника" съобщава, че в 480г. Теодорих Амал и Теодорих, син на Триарий, и двамата готски предводители, в съюз "безпокояли Ромейската държава и опустошавали тракийските градове. Тогава император Зенон бил принуден да повика за пръв път българите за съюзници". Комес Марцелин пък ни съобщава, че през 499г., при управлението на император Анастасий, българите разорили Тракия. Теофан Изповедник също дава сведение за това събитие: "599г. от сътворението на света или 494г. от раждането на Христа... В тази година т.нар. българи нахлуха в Илирик и Тракия, за които дотогава никой нищо не знаеше."

Българските допълнения на Манасиевата хроника, които са писани по времето на цар Иван Александър през 1345г. потвърждават казаното от Теофан Изповедник: "По времето на цар Анастасий българите започнаха да поемат тази земя, като преминаха при Бъдин, а преди това започнаха да завземат Долната Земя Охридска, а след това и цялата тази земя. От тръгването на българите изминали 870г." Това означава, годината на тези нахлувания е 475г., когато е началото на управлението на император Зенон¹¹.

От латинските и гръцките извори става ясно, че през втората половина на V и началото на VI в. в Панония се установява една българска общност, която живее съвместно с гепидите в обща държава.

В "История на Лангобардите" от Павел Дякон става ясно, че българите в Панония се сблъскват с предвиждащите се на юг лангобарди: "Лангобардите преминали реката, за която стана дума, и минали на другия бряг, където живели дълго време. Тъй като нищо лошо не им се случило, през дългите години на мирен живот, те отвикнали от военните навици и станали много непредпазливи и немърливи към охраната си. И така веднъж, без да предполагат, през нощта, по време на сън, ги изненадали българите, нападнали ги неочаквано и избили много от тях, даже Агелмунд загинал, единствената му дъщеря отвели в плен." Зигиберт преповтаря казаното от Павел Дякон. Освен това той съобщава, че "гепиди, алани, турки¹², българи и много други племена, дошли от север, разорявали Римската държава".

В 556г. лангобардите, с помощта на аварите разгромяват Гепидското царство. Така лангобардите се преселват в Италия заедно с други племена, едни от които са българите. Павел Дякон ни съобщава, че тогава там се появили много селища, които носят имената на племената, които са ги основали¹³. Освен това Павел Дякон посочва съвместно българо-гепитско преселение.

Според някои изследвачи, фактът, че Павел Дякон съобщава за битката на Агелмунд с българите е достатъчен да се смята, че те са сред племената на Атила. Но Павел Дякон всъщност въобще не споменава и дума за Атила, както и за никакво съприкосновение на лангобардите и хуните на Атила. Според други изследвачи Агелмунд е воювал с българи, по всяка вероятност котраги, водени от аварите и събитието е станало с около 100г. по-късно от хунското присъствие.

Йорданес описва земите на българите покрай брега на Понтийско (Черно) море. Той пише: "По протежението на Понтийско море са местата обитавани от българите, които се прославиха заради нашето нещастие и греховете наши." Авторът свързва българите, които обитават северните и източните брегове на Черно море с българите, които воюват с готите на Теодорих. Това може да се разглежда като доказателство, че част от българската общност, предвождана от Бузан, по внушение на Зенон се преселва на запад, воюва неуспешно с готите и след това се установява заедно с гепидите в Панония и Сирмиум. От там тези българи започват да нападат земите на Източната Римска империя. От тук може да се извади заключението, че за българи в Европа не може да се говори преди управлението на император Зенон (474-491г.).

Йорданес съобщава за българските земи между Черно море и Кавказ. За тях научаваме от неговата "История на готите". В описанието на Скития, той поставя най-северно естите¹⁴, под тях акацирите. "...След тях в земите разположени по протежението на Понтийско море, са места обитавани от българите, които се прославиха заради нашето нещастие и греховете наши. А там са и хуните, които като разрастнало се коренище от много силни

племена, са се разделили на две части, запласващи със свирепостта си другите народи. Едната от тях се нарича алциагири, а другата - савири. Алциагирите обитават около Херсонес, където алчният търговец внася богатствата на Азия. През лятото те бродят в степта и построяват станове си в зависимост от наличието на паша за стадата им, а през зимата се предвижват към бреговете на Понтийско море. Хугунурите са известни с това, че търгуват с кожата на гризачи и тяхната смелост е уплашила много мъже". Йорданес разграничава българите от хуните. Към хуните той причислява алциагирите и савирите и хунгурите (оногурите). По-нататък Йорданес описва историята на Атила, разказва за неговата смърт, за разпадането на държавата му и за подялбата на хунското наследство. Сред племената установили се върху руините на Атиловата държава, Йорданес не споменава българите. Те не са споменати дори и сред племената подчинени на синовете му Денгизих и Ернак.

В "Хронография" от Теофан Изповедник има по-подробни сведения за българите, обитаващи земите на изток от Черно море. Той пише: "В тази година (679-680) народът на българите нападна Тракия. Но преди това трябва да разкажем за миналото на оногондурите българи и котрагите. В северните, отвъдни земи около Евксинския понт и около езерото Меотида, в което се влива голямата река Ател, идваща от Океана през земите на сарматите. В нея се влива река Танаис, която идва от Иверийските врати¹⁵, в Кавказките планини. Вече съединени Танаис и Ател се вливат в Меотида, и от Ател се отделя река Куфис, която се влива в Понтийско море до Некропил¹⁶, при Овнешкия нос¹⁷. А това езеро (Меотида) подобно на река се влива в Евксински понт през Кимерийския Босфор. ...по източните брегове на езерото, при Фанагория живеят евреи и много други народи. Между самото езеро и река Куфис, ...се простира Старата Голяма България, където обитават едноплеменните българи и котраги. Във времето на Константин, който управлява на Запад (Констанс II 641-668), умря владетелят на споменатата България и котрагите - Кробат".

Йоан Никиуски ни съобщава за Кубрат следното: "Кетрадес (Кубрат), цар на Мутанес (хуните) и братенец на Органа... е бил кръстен още в детството си и

приет в лоното на християнската църква в Константинопол и бе израстнал в императорския двор. Поради това го свързвала силна дружба с Ираклий (610-641г). След смъртта му (на Ираклий) той (Кубрат) засвидетелствал своята признателност и привързаност към синовете му (на императора) и съпругата му (вдовицата) Марина..."

Същата история в съкратен вариант обаче ни предава и патриарх Никифор. Той разказва: "Сега трябва да кажем за т.нар. хуни и българи, за техния произход и устройство. Около Меотидското езеро по река Кофин е разположена известната от стари времена, Голяма България. Там обитавали и т.нар. котраги едноплеменни с тях (българите). Във времената на Константин, който почина на Запад, Кубрат, стария господар на тези племена, също почина, като остави пет сина, на които завеща да бъдат сплотени, по никакъв начин да не делят земите си..." От тези сведения става ясно, че българите обитават земите около река Кубан до бреговете на Черно и Азовско море. Става ясно и това, че освен българи се наричат и оногондури и че котрагите са техни съплеменници. От текста на Никифор научаваме също, че Кубрат, т.е. Кубрат е починал, когато "на Запад" управлява Констанс II, т.е. от резиденцията си в Сиракуза, а това става в периода 664-668г. Единствено в текста на Никифор се споменават хуни при българи.

В "Хронографията" на Теофан автора описва аварската обсада на Константинопол през 621г. Авторът разказва, че освен "западни хуни" или авари при обсадата е имало още българи, славяни, гепиди, "които се отправили към столицата, за да я обсадят." Напълно логично е да се приеме, че тези българи не са от Кубратова България. Причина за това може да се търси в приятелските и съюзните отношения между Кубрат и Ираклий. Самият факт, че българите са споменати наравно с гепидите дава да се разбере, че авторът има предвид "панонските" българи, които заедно с гепидите станали поданици на аварите.

В "Хрониката" на Зигиберг пък авторът съобщава: "Българското племе, като излязло от Скития и буйствало навсякъде, върлувало в Тракия водено от Батай. Войската на император Константин била прогонена позорно и напълно

разбита. ...императорът бил принуден да им плаща данък. Отсега нататък трябва да се отбележи Българското царство, чийто владетел бил Батай." Всъщност Батай е Бат Баян, т.е. Безмер от "Именника".

Византийските извори съобщават и за друга група българи, само че заселили се в Македония, в т.нар. Керамисийско поле. Те били предвождани от Кубер¹⁸. Това станало около 680г. В "Деянията на Св. Димитър Солунски" се описват тези събития: "Разказахме за това, че те (аварите) опустошиха почти целия Илирик и провинциите му: двете Панонии, двете Дакии, Дардания, Мизия, Превалитана, Родоба, а още и Тракия и земите до Дългата стена, край Константинопол... Те (аварите) завлякоха цялото това население в отвъдната земя към Панония, до река Дунав. Главен град на тази провинция някога беше т.нар. Сирмиум. ... Именно тогава те се смесиха с българи, авари и с останалите племена, родиха им се деца от това смешение и станаха огромен и много голям народ... Мнозина от тях бяха станали с течение на времето свободни и каганът на аварите, като ги смяташе за свой народ, както беше обичаят у тях, им постави за началник Кубер. Той като научи, че този народ копнее за градовете на бащите си започна да обмисля (въстание). После вдигна целия този прокуден ромейски народ заедно с други племена ... и тръгнаха с покъщината и оръжието си. Те се вдигнаха и въстанаха, както казахме, срещу кагана, така че когато самия каган узна, започна да ги преследва. Те влязоха в пет или шест сражения и във всичките той беше победен от тях. Той (кагана) побягна заедно с войската си и се оттегли в северните места (на Аварската държава). И тъй Кубер премина победоносно казаната река Дунав с целия споменат народ, който беше с него, дойде в нашите земи и завладя Керамасийско поле...". В своята "Хронография" Теофан Изповедник ни съобщава за синовете на Кубрат. Той посочва, че един от тях, но без да уточнява името му, "четвъртия или петия... останал в Аварска Панония и се подчинил на кагана заедно с войската си, а другия (Алцек) стигнал до Пентапол в Равена...". Всъщност Кубер създава второ българско държавно ядро в Македония или в "Долната земя Българска". И това става паралелно със създаденото от Аспарух държавно формирование в "Горната земя Българска". По-късно "Долната земя Българска" се нарича Комитчевица.

Така представата за общобългарското пространство включва както Аспарухова България в Мизия, така и Куберова България в Македония.

Що се отнася до преселението на българите в Италия сведения ни дава хрониката на Фредегарий. Той описва събития, които могат да се датират с 631-632г. В този период в Аварската държава избухват междуособици. Кагана на Авария, името му не е споменато, умира. Тогава българите котригури искат да поставят на престола свой владетел. Така се стига до конфликт, резултатът от който е, че 9 000 българи, предвождани от Алциок, напускат пределите на държавата. Те търсят спасение в Бавария и получават радушен прием от херцога на областта. Под внушение на франския крал Дагоберг обаче голяма част от българите са вероломно избити. Така оцелелите, предвождани от Алциок, търсят убежище първоначално в Каринтия, при княз Валух. След това те търсят спасение в земите на лангобардите, където се и заселват.

Около 668г. друга българска група напуска Авария. Тя също се отправя към лангобарските земи и се настанява в провинция Беневето. Смята се, че именно това преселение се е предвождало от Кубратовия син Алцек¹⁹, защото той се появява на историческата сцена непосредствено след смъртта на Кубрат между 664-668г. За това, че Алцек е Кубратов син ни съобщава и Теофан.

За тези събития информация ни дава и Павел Дякон. Той пише: "В това време херцогът на българите, наричащ се Алцеко, по неизвесни причини оставил своя народ и с мир дойде в Италия със цялата армия на своето херцегство. Той се срещна с крал Гримуалд, обеща да служи и поиска да се засели в неговата страна. И кралят го изпрати в Беневент, при своя син Ромуалд, заповядвайки му да посрещне и помогне на тези хора, като им намери места за заселване. Херцог Ромуалд ги прие радушно и им предостави за заселване обширни пространства, които до тогава бяха пустеели, а именно Сепин, Бовиан, Изерния и други градчета с прилежащите им землища и се разпореди, титлата на самия Алцеко да бъде изменена и той за напред да се нарича гасталди вместо херцог. И те (българите) живеят по тези места,

които споменахме до сегашно време, и въпреки, че говорят на латински език, все още не са се отказали от употребата на своя собствен език." Написаното от Павел Дякон се потвърждава и от други автори. Никифор и Теофан също потвърждават сведенията на Павел Дякон, само че двамата уточняват, че Алцек се е спрял в Равена и Пентаполи.

Това са общо взето всички сведения, с които разполагаме за българите, за техните преселения и начин на живот. Повече данни латино-византийските извори не дават.

От данните, с които разполагаме от латинските и византийските извори могат да се направят няколко извода: Първо българите са започнали трайно да отседат на Балканите през 680-681г. при управлението на Константин IV Погонот. Всички източници единодушно посочват точно годините 680-681г. И втория извод, който може да се направи, е че първото споменаване на българите е по време на управлението на Зенон и Анастасий. Тогава авторите са категорични, че група българи се установяват при гепидите в Панония и оттам нападат и грабят балканските провинции на империята, но без трайно да се заселват там.

Бележки:

¹ - Календар, малък сборник, притежание на римския аристократ и християнин Валентин, изработен от калиграфа Фурий Дионисий Филокал. Съхранени са негови преписи

² - Съществуват различни мнения за произхода на персонажа Зиези. Някои лаици-любители го свързват с шумерския владетел Зиггизи (2750-2726г. пр.н.е), или с шумерския Ной-Зиусудра - шумерски прародител, преживял Потопа, първообраз на библейския Ной. Тези мнения обаче са несериозни.

³ - Сборникът на цар Симеон Велики. Вероятно е попаднал в Русия, след като Светослав разграбва и опожарява Преслав в 971г.

⁴ - Между III и IV век германското племе херули е обитавало земите на Западните Балкани и Панония, като са били основно наемници в армиите на Източната и Западната Римска империя. Около 515г. част от херулите мигрират на север към старата си родина - Южна Дания.

⁵ - Означават "грешник" предвид християнската традиция на самопринизяване на собствената личност от духовни лица.

⁶ - В. Д'Амико дава подробни сведения за това събитие. Българите са били съюзници на готите и през 555г., защото след разгромяването и смъртта на готския крал Тепа в подножието на Везувий седем хиляди негови бойци избягват в Кампания заедно с плячката си, командвани от утургура Раняри.

⁷ - Произходът му според Комес Марцелин е готски. В 505г. византийският пълководец Савиниан тръгва срещу "Мундон-гета", т.е. гота, а готския вожд Пиция му помага и съдейства зарадиобщите врагове - гепидите и Византия. Според Йорданес "Мундон избягал от земите на племето гепиди". Йорданес пише, че Мундо е от роднините на Атила. Според Енодий е българин. Според Йоан Малала Мундо е гепид и племенник на Травстила, който живее в Сирмиум. Първоначално бил на служба при готския крал Теодорих, но после минал към Юстиниан, който го направил военначалник на Илирик. Това станало по време на консулството на Деций в 529г.

⁸ - В пътеписа на двамата арменци, Степанос Кювер Агонц и Хугас Инджеджян, пътували през България в 1789-1800г., съобщавайки за събития от българската история, казват следното: "Императорът (Юстиниан I) изпратил част от пленените български нашественици в Армения и Лазигия (Лазика), където имало отломки от древни български племена, дошли от Азия и се присъединили към тях.

⁹ - военно подразделение.

¹⁰ - Това води до по-късни неверни интерпретации от възрожденските автори. Паисий също пише за двамата братя владетели - Вукич и Драгич, които "превзели най-първо Долната земя Охридска" и за цар Драгич, който "първ взел данък отгръцкия цар Анастасий". В летописа на поп Йовчо Попниколов от Трявна се споменават двама братя Волеч и Драгон като български царе, управлявали в периода 502-530г.

¹¹ - В края на ръкописа е отбелязано, че е сътворен в 6853г. от Сътворението на света, т.е. $6853-5508=1345$ г. Следователно преселението е започнало около 475г. ($1345-870=475$ г.) Става дума за управлението на Зенон (474-491г.)

¹² - Вероятно авари.

¹³ - В. Д'Аамико, който изследва българските заселвания в Италия, цитира папа Григорий Велики (540-604г.), според който те (българите) са се установили в зоните под Алпите преди завоюването на Италия от Албоин. Блаженият Петър Булгаро (Петър Българина), католически духовник починал е Рим през 605г. като кардинал, е бил роден в Салусола през 560г. значи 8 години преди заселването на лангобардите. Следователно неговите родители са се установили по всяка вероятност във Верчели или с остготите, или с византийците.

¹⁴ - Естонци, жители на Естланд, фински племена, обитаващи Източна Балтика.

¹⁵ - Проходът "Каспийски врати", "Порти Торийски" или Дарял

¹⁶ - Локализацията на Некропил (Мъртвите врати) поражда много спорове. Античният град Некропил се е намирал при общия лиман, образуван от сливането на Днепър и Буг. Река Буг в Античността се е наричала Хипанис, а Теофан е обърнал Хипанис с Кубан (Куфис) и описвайки Куфис, той го е приравнил с Хипанис (Буг). Подобно приравняване на Хипанис с Кубан правят още Плиний, Валерий Флак, Ам. Марцелин, които го поставят в Азия, на изток от Танаис. Ако се приеме буквално товаприравняване излиза, че Ател е Днепър, Буг - Танаис, Куфис - съединените Днепър и Буг, където е Некропил. В такъв случай България трябва да е била локализирана изцяло на север от Черно море. Трудът на Теофан е компилация и се откриват доста географски неточности.

¹⁷ - Най-вероятно това е Айю-даг, по източното крайбрежие на Крим, намираща се срещу устието на Кубан. Иван Павлович Бларамберг е един от първите изследователи на черноморското крайбрежие, свързва "Мечата планина" с античния Криуметопон - "Овчата муцуна". Формата на планината Прилича на овча муцуна и първ използва това название Страбон. Съществува и мнение, че "Овнешката муцуна" е нос Саръч или Ай-Тодор (Св. Тодор) - най-южната точка на полуостров Крим.

¹⁸ - Древнобългарско име, син на хан Кубрат, заселил се с хората си в Македония. В Тревненско и Родопите се е срещало вече изчезналото женско име Кубра. При чувашите се среща идентичното Кувер, Купер.

¹⁹ - Прабългарско име. В Чувашия има селище Алцик, наречено на името на своя основател. Среща се и при осетинците под формата на Алциаг, Алсак, Алтег.

2. Сирийски извори

Следващата група извори, които ни дават ценна информация за българите и тяхното древно минало са сирийските източници. В "Хронография" от Йоан Малала се споменава, че българите в миналото са били мирмидонци, или част от народа на Ахил. В миналото е съществувала традиция древните историци да приравняват новите народи от тяхното съвремие с "класическите" антични. Защо обаче българите са свързани именно с Ахил не може да се отговори със сигурност. Може само да се предположи, че това сведение е от по-късен препис, от времето, когато българите са владели Тесалия. Подобно сведение дава и Йоан Цекас през XII в. Той съобщава: "Ахил, синът на Пелей и Тетида... водел войска от хуни-българи-мирмидонци на брой 2 500." Тези сведения обаче могат да бъдат разгледани и от друга гледна точка. Един от островите, намиращ се в Дунавската делта е бил обозначен "Островът на Ахил", тъй като там в древността е имало построен храм на Ахил. Може да се предположи, че връзката между Ахил и българите идва именно от факта, че първоначално българите се укрепват именно в Дунавската делта.

Захарий Ритор е сирийски историк и епископ на Митилена. Той ни дава доста интересни сведения за българите, живеещи в земите на север от Кавказ¹. Захарий Ритор ни казва: "Базгун е земя със (свой) език, която достига и се простира до "Каспийските врати" и морето, които се (намират) в хунските предели. Зад вратите живеят бургари, със (свой) език, народ езически и варварски, те имат градове, и алханите, те имат пет града. От пределите на Даду живеят в планините, те имат крепости. Унгур е народ, живеещ в палатки, угар, сапир, бургар, кутрагар, авар, хазар, дирмар, сирургур, багарсик, кулас, абдал, ефталит, са тринадесет народи, които живеят в палатки, препитават се с месо от домашни животни, риба и диви зверове, както и чрез оръжието." Базгун това е Барзалия, "Каспийските врати", известни и като "Сарматски врати" е всъщност прохода Дарял, образуван от пролома на река Терек. Даду е Дидоетия², унгур е оногури, угар е угри, сапир - савири, бургар е българи, алхан е алани, куртагар е котраги или осетинците-куртагити³, авар е авари. Под хазар трябва да разбираме хазари, под дирмар-

дзъмър⁴, под сиургур - сарагури, под баграсик - барсали, под кулас - населението на Колика, а абдал и ефталит са синоними на ефталити.

Българите, които са представени като бургари, се споменават два пъти: единият път авторът ги описва като народ живеещ в градовете, а втория път ги представя като скотовъдци, които живеят в шатри.

Що се отнася до оногурите - "Равенският анонимен космограф" е категоричен: "Също на морето Понт се намира страната, която се нарича Оногория."

Друг сирийски автор, който ни дава интересна информация за българите е Михаил Сирийски. Той съобщава следното: "...В това време потеглиха трима братя от Вътрешна Скития, водейки със себе си 30 000 скити. Те изминаха един път от 65 дни от клисурите на планината Имеон. Пътуваха зимно време, за да намерят вода и стигнаха река Таниос, която изтичаше от езерото Меотида и се вливаше в Понтийско море. Когато достигнаха границите ромейски, един от братята, наречен Булгариус, все 10 000 души и се отдели от братята си. И премина р. Таниос и р. Дунав и поиска от (императора) Маврикий (562-602г.) земя, за да живее там и да бъде съюзник на ромеите. Той му даде Горна и Долна Мизия и Дакия, цветущи страни, които народът на аварите беше опустошил по времето на Анастасий⁵ (491-518г.) и те се поселиха и бяха отбрана на ромеите. Тези скити бяха наречени от ромеите българи. Другите двама братя дойдоха в страната аланска, която се нарича Барсилия, чиито градове бяха построени от римляните, един от които е Капсия, наричана още Порти Торийски. ... Българите и пугурите бяха някога си християни. А когато един чужд народ достигна господство и зацарува над онази страна, те бяха наречени хазари, по-името на по-стария брат, който се наричаше Хазариг."

Текстът на Михаил Сирийски е малко объркващ. Хазарското господство и заселването на българите на юг от Дунав категорично се отнася към 680-681г., а аварското нашествие става 65г. след като Анастасий заема престола. За идването на българи, хазари и барсили се знае, че става в по-ранен период и то не съвпада с управлението на Маврикий.

В този текст на Михаил Сирийски обаче има и една много важна информация - и тя е началната точка на преселението на българи и хазари, а именно планината Имеон. Авторът говори и за град Каспия. Но той изрично споменава, че този град е построен от римляните, затова категорично може да се каже, че не е разположен на Каспийско море, където тогава властва Партия, наследена от Сасанидска Персия. На "Картата на Касторий" се открива град Casrea, който стои на изток на от Колхида, на р. Кирус. Точно съвпадение се открива в грузинския град Каспи, намиращ се на р. Кура. Районът Каспи е локализиран в истическата област "Шида Картли", разположен непосредствено на югоизток от Южна Осетия.

Бар Хебрей, друг сирийски автор, преповтаря историята на Михаил Сирийски. В неговата "Хронография" Бар Хебрей разказва за преселението на тримата братя от планината Имеон, като той я нарича Амон. Историята е разказана в главата посветена на византийските императори и по специално на Маврикий. Бар Хебрей пише: "Тези скити, ромеите ги нарекли "българи". После тези двама други братя дошли в страната на Аланите, която е Барсалия там където има Каспийски градове и където се намира "Вратата на тюрките", както я наричат българите и пангурите, те някога са били християни, и сега се наричат хазари, по името на по-възрастния брат." Бар Хебрей е заменил пугурите с пангури, а "Порти Торайски" е погрешно интерпретирано от автора като "Врата на Тюрките".

Бележки:

¹ - До наши дни се е съхранил само съкратения и допълнен превод на сирийски език. Оригиналът е бил на гръцки език. Името на автора, извършил превода, който е жител на сирийския град Амида, е неизвестно и затова в историографията го наричат Псевдо-Захарий. Захарий Ритор е завършил труд си в 518г., докато превода с допълненията на Псевдо-Захарий е от 28-мата годинаот царуването на Юстиниан - 555г. Според Нина Пиголевская разграничението между писаното от самия Захарий и неговия анонимен преводач е много трудно

² - Историко-географска област в Югозападен Дагестан, основен район на разселване на дидойците, на запад граничи с Грузия. Изцяло съответства на съвременен Цунтински район в Дагестан.

³ - Това не изключва общ произход на двете групи. Според легендата от двамата братя Курт и Таг произлизат двете родствени племенакуртатинци и тагаури.

⁴ - Едно от названията на осетинците-кудари, кударци, обитаващи земите около изворите на река Ксини.

⁵ - Всъщност преселението на аварите е по-късно, след 556-558г.

3. Арменски и грузински извори

Арменските извори са много ценни за древната българска история, тъй като ни дават ценна информация за заселването на българите в Кавказ. Мовсес Хоренаци пише труда "История на Армения". Като описва царуването на арменския цар Вахаршак той дава първите сведения за преселението на българите от Кавказ в Армения в този труд. Мовсес Хорецани ни съобщава: "Тук той призовал при себе си дивите племена от пришълци, които живеели в северната равнина и подножията на голямата планина Кавказ, а също и в долините или дългите и дълбоки планински клисури, простиращи се до южните склонове на планината към широкия вход на равнината, и ги подтикнал да изоставят разбойничеството и отвличането на хора, да се подчинят на царския му закон и да плащат данък, а той при следващото си посещение им назначил предводители и началници, които да установят подобаващ се порядък. Той им изпратил умни мъже и надзиратели. След това като въвел ред и за западните жители, той се спуснал към зелените ливади, разположени близо до окръга Шар (Сиракена), които древните наричаха "обезлесен" или Горен Басеан, а впоследствие заради заселването на колонистите на Влъндур, на булкара Вунд, които се установили там, започнал да се нарича по неговото име Вананд. И до днес там селата носят названия, получени от имената на неговите братя и потомци."

Йованес Драксанаертци е друг арменски хронист, който ни дава сведения за царуването на цар Вахаршак. В своята "История" той предава почти същите събития като Мовсес Хоренаци. Там Драксанаертци пише: "Цар Вахаршак отправяйки се към крайбрежието и подножията на Кавказката планина, заповядал на живеещите там хитри и диви племена да се откажат от разбойничеството, вероломството и нечестиви нрави и да се подчинят на неговата царска воля, като му плащат данък, а техните предводители получили почести в неговия двор."

За съжаление авторът не уточнява кои са тези племена, при които е отишъл цар Вахаршак. След това Драксанаертци предава историята на следващия цар Аршак. Той предава следните събития: "Във времето на неговото

царуване (на цар Аршак) някои от евреите, живеещи в земята на булкарите, която е в клисурата на Кавказ, се отделили и се преселили в подножията на Кол. Двама от тях били подложени на мъчения, тъй като не се поклонявали на боговете и за това били погубени с меч, като св. Елеазар и синовете на Шамовония¹."

Сведения за времето на управление на цар Аршак ни дава и Мовсес Хоренаци. Той пише: "В дните на цар Аршак станаха големи смутове във веригата на голямата Кавказка планина, в страната на българите. Много от тях се отделиха и дойдоха в нашата страна, като се заселиха за дълго време в подножията на Кол, земя съседна на Вананд, където има плодородна и хлебоносна земя. От синовете на Багарат, принудени от царя да се поклонят на идолите (на арменските езически богове), двама мъжествено загинаха от меч заради вярата на своите бащи. Не бих се поколебал да ги нарека последователи на Ананий и Елеазар². Останалите дадоха съгласието си за следното: да ходят на лов и война и в събота, и да не обрязват децата си... Аршак заповяда да не им се дават жени от нахрарските родове, ако те не са се отказали от обрязването. Те се съгласиха на тези условия, но не приеха да се кланят на идоли."

Информацията, която можем да почерпим от Мовсес Хоренаци е, че българите на Вънд обитават първоначално земите северно от Кавказ, както и в самата планина и нейните клисури, включително и тези от южния склон. По неясни причини обаче българите се преселват в земите, които арменците, при управлението на Вахаршак са завоювали, като областта, в която се заселват започва да се нарича Вананд. Тази област носи името на българския предводител. По-късно следва друго преселение, което става по времето на управление на Аршак. Тогава българите се заселват в съседната област Кол. Там те живеят съвместно с евреи. Хоренаци е категоричен, че те са отказали да се поклонят пред идоли, което говори, че това става преди приемането на християнството в Армения през 301г.³

Тук обаче се открива и един спорен въпрос - а именно въпроса с царуването на Вахаршак и сина му Аршак⁴. Причина за това става, че арменските хронисти смесват двете династии Арташесиди (189г.пр.н.е. - 52г. от н.е) и Аршакиди (52-428г) Мовсес Хоренаци преписва на Вахаршак деяния на историческия владетел Арташес I (189-159г.пр.н.е.) Това се потвърждава и от друг арменски хронист - Мовсес Каганкатваци, който в "История на страната Алуанк" съобщава как Вахаршак е завладял земите на Алуанк и назначил за нейн владетел Аран. Всъщност завоевателните походи на Арташес предизвикват съпротивата и обединението на дагестанските племена уди, гаргари, лбини и шаки, което води до създаване на държавата Кавказка Албания⁵. Ако се съди по това, то българското преселение трябва да е станало към II в.пр.н.е.

Петър Голийски цитира едно твърдение на Дж. Морган от 1889г. Морган описва нападението на северните народи в Картли по времето на цар Мирван I, управлявал в периода 162-112г.пр.н.е. Откъсът гласи: "В тази епоха станали нашествия, които грузинците преписват на балкарците, но чийто извършители остават неизвестни. ... балкарците в безчислено множество се изсипали от север върху тази нещастна страна. Първо те станували на север, по бреговете на реките Малка и Терек, но там били притеснени от скитските народи и прекосили планината под водачеството на своя вожд Вънд, и минавайки през земите на осетинците, без да спрат преминали Дарялския

проход и наводнили Грузия. ... Прекосили бързо Грузия, без да я опустошават и пристигнали в Армения, където се заселили с разрешението на царя на тази страна в района Антпет Пасер или Вананд". Морган обединява сведенията, които имаме от арменските и грузинските извори и смята, че появата и нападението на скитските народи и преселението на Вънд е станало по едно и също време.

В книгата "Юдейски древности" авторът Йосиф Флавий съобщава за две нападения над Армения. Първото нападение е извършено през 35г. Тогава царете на Иверия и Кавказка Албания използват "пленемата на скитите" и им "отворили Каспийските врати" с цел да опустошат Армения. Флавий посочва и годината на следващото нападение - 72г. За събитието той пише: "Скитите обитаващи около Меотида и Танаис се наричат алани, встъпили в преговори с царя на Хиркания, който им отворил "вратите на Александър" и те нахлули в Армения."

По-всяка вероятност през 35г., или може би малко по-рано, българите на Вънд, под натиска на алани и язигите, се преселили мирно в Армения и са поискали земя за заселване първо от Арташес III Зенон, в района на съвременен Карс, а по-късно и от Аршак I в района на областта Кол.

Юлий Фронтин в своя труд "Стратегикон" описва похода на Домиций Корбулон, който е пълководец на Нерон. Походът е насочен срещу арменския владетел Трдат I. От Фронтин научаваме и годината на този поход - 59г. В "Стратегикон" Фронтин ни разказва следното: "Домиций Корбулон обсадил Тигранакерт, но се виждало, че арменците се готвят за упорита обсада. И тогава той (Домиций Корбулон) ексекутира Ваданд⁶, единият от пленените мегистани⁷, и главата му я изстрелял с балиста в неприятелската крепост. Случайно главата паднала в центъра на събранието, провеждано от варварите. При вида на отсечената глава, възприета като лошо предзнаменование, уплашените варвари побързали да се предадат".

Плиний Стари съобщава, че войските на Корбулон достигнали до Армения през прохода "Каспийски врати", който се намирал в Иверия. По средата на

прохода преминали реката Дирикдон, т.е. Терек-дон. Плиний посочва също, че това е прохода, зад който живеят българите.

От всичките тези сведения може да се извадят следните изводи: Първо българите на Вънд се преселват в Армвния малко преди 35г., поради аланското нашествие; И втори Вънд или негов наследник, но вече като съюзник на Армения управлява народа си до своята гибел в 59г.

Според Петър Голийски българското преселение към Армения е станало към края на II в. Той смята, че зад споменатия от Хоренаци цар Аршак се крие личността на Валараш (Вахараш), управлявал в периода 185-216г., тъй като при този владетел е първото споменаване на българи и хазари. Двата народа са споменати от Вардан Аревелци в труда му "Всеобща История". Там се споменава: "В дните на Вахарш народите булгхари и хазири, водени от царят им, някой си Внасеп Сурхап, достигнали до река Кура и се разположили на голям стан. Вахарш, ги нападнал, подебил и преследвал чак до прохода Чор⁸, но една стрела го улучила и той умрял след двадесетгодишно управление." Поради тази причина Голийски смята, че българското преселение е станало в 186-187г.

Арменските извори ни дават и двете най-ранни имена на български владетели - Вънд и Внасеп Сухрап. И двете имена имат ирански корени⁹. Същото може да се каже и за името Бузан¹⁰, който е предводител на българите, съюзници на гепидите.

При управлението на цар Трдат III Велики (287-330г.) Армения е нападната от барсилите. Агатангел нарича нашествениците хони-масагети. За тези събития сведения ни дава и Мовсес Хоренаци. Той съобщава, че Трдат III Велики минава през земите на аланите, с цел да пресрещне северните народи, които го нападат. Според Хоренаци Трдат III Велики достигнал до Гаргарейската равнина, на десния бряг на река Кура. Там той се сблъсква с народа базили, т.е. барсили. Владетелят на барсилите е убит от арменския цар, а самите барсили започват да отстъпват, без да дадат сражение. Хоренаци споменава, че Трдат III преследвал барсилите до "земята на хоните", като това събитие може да се отнесе в периода 303-316г.

Ухтанес е автор от X в. Той също говори за тези събития, като споменава, че Трдат III разсякъл "царя на Балк". Ухтанес свързва българите с барсилите. Като цяло по-голяма част от арменските извори препокриват българите с барсилите, "хони", "хони-масагети" и "бели хони". Сирийските автори пък поместват българите в станата Барсилия.

Левонд е арменски историк. Той ни дава твърде интересни сведения за византийския поход срещу България от 756г. и за подвизите на арменския аристократ Тачат Андзеваци. Левонд пише: "... в страната на сарматите, която се нарича Булхарк". Така арменският историк нарича българите сармати.

Бележки:

- ¹ - Става дума за Соломония и нейните синове - седемте братя Макавеи.
  - ² - Става дума за евреите, отказали да се поклонят на вавилонските идоли по време на "Вавилонския им плен".
  - ³ - Съществува мнение, че покръстването на Армения е станало след Миланския едикт от 313г. , който окончателно прекъсва гоненията срещу християните и провъзгласява Христовата вяра за равнопоставена на другите религии.
  - ⁴ - В по-стари публикации като "История на Армения" издадена в 1888г., авторът се придържа към хронологията на М. Хоренаци и посочва, че "част от волжките българи, водени от водени от предводителя си Венд", преминали през Кавказ и се преселили в Армения по времето на цар Аршак (128-115г. пр. н. е.)
  - ⁵ - Името Албания се свързва или с лбините, едно от въпросните племена, създатели на тази дагестанска общност, или с митичния персонаж Алупу, трети син на Яфет и техен родоначалник. В митологията на лакците Алпан е бог на мълнията, гръмовержец, носител и защитник на справедливостта. Съответствието с балканската страна Албания е изцяло случайно.
  - ⁶ - А. Г. Бакщанин го превежда като Ванад.
  - ⁷ - Партянска титла, владетел на съюзен народ. Самата титла е гръцка по произход, но е заимствана и ползвана в Партия, откъдето се разпространява и в Армения.
  - ⁸ - Чол или Дербенд. Проходът е известен и като "Каменната стена".
  - ⁹ - Вънд се среща в съвременния български език като Въндо. Във всички индоирански езеци vant/vand и vanat/vanad означава "желая", "стремя се", "владее". В паласгийските надписи от Микена означава "господар", "владетел". При етруските съществува бог Vanth.
- Внесеп Сухрап - може да се разглежда като Вен/Венсеп - "светъл". Сухрап е изцяло иранско. Превежда се като "рубин", "блясък", "яркочервен". При чувашите се среща мъжкото име Ванет, Ванатте, Ванис.
- ¹⁰ - Осетинските понятия стоят в основата на прабългарското име Бузан - "скъп", "обичан", "почитан", "благороден".

3.1. Арменска география "Ашхарацуйц"

Арменската география "Ашхарацуйц" от X в. ни дава много ценни сведения за българите в Кавказ. За нейн автор се смята Анания Ширакаци. Според "Географията": "В Сарматия лежат Керавънски¹ и Хипийски², от които се спускат пет реки, вливащи се в Меотийско море. От Кавказ текат две реки: Валданис³, течаща до реката Кракс⁴, която започва от Кавказ и протича на северозапад между Меотиското море и Понта. Другата река, Псевхрос⁵, отделя Босфор (Кемерийски Боспор) от тези места, където се намира града Никопс.

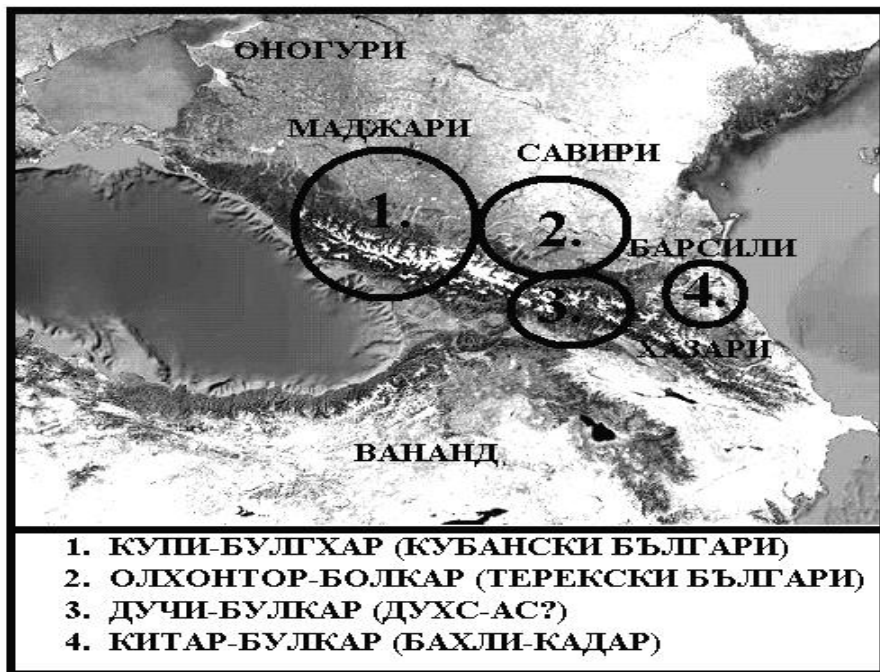
На север от тях живеят народите Тюрки⁶ и Българи⁷. Българите се наричат по названията на реките: Купи-Булгхар⁸, Дучи-Булкар, Олхонтор-Болкар-пришелци, Чдар-Болкар. Тези названия са непознати на Птоломей. От Хипийските планини⁹ избягал синът на Худбадр (Кубрат). Между Българите и Понтийско море живеят народите: Гарши¹⁰, Кути¹¹ и Свани¹² до града Питинунт¹³, на морския бряг е страната на Авазите, където живеят Апшилите¹⁴ и Абхазите до своя крайморски град Севастопол¹⁵ и по-нататък до реката на Дракона, по арменски Вишап¹⁶, течаща от Алуан¹⁷ и отделяща Абхазия от страната Егер. Там са земите на 46 племена. На север към Неизвестната земя живеят: 1) Царски Сармати и 2) Хипофаги. На запад от Танаис живеят 3) Нахчаматани¹⁸ и друг народ, 4) Кларджи¹⁹; после 5) Суракийци²⁰, после 6) областта Мидосдесен²¹. После, на изток от Керавънските планини, живеят 7) Амазонки, жени-войни, до река Ира²², която тече на север в Неизвестната земя и има два извора, които после се съединяват, и достигайки до Хипийските планини, отделят ръкав към река Танаис, вливащи се в морето Меотис. Останалата част завива на изток от Керавънските планини. След това се съединяват с други две реки на североизток от планината, която се нарича Римика²³ и образуват с нея 70 ръкава, които тюрките наричат река Атл²⁴. В средата на тези реки има остров, на който се укрива народа на 8) Баслите, от силните народи 9) Хазири и 10) Бушхи, които идват тук на зимни пасища и се разполагат на изток и запад от реката. Островът се нарича "Черен", защото "почернява" от многото събрали се Басли, населяващи го заедно със своите стада. Птоломей нарича този остров Грав²⁵. Ръкавите на река Атл зад острова

отново се съединяват и достигат до Каспийско море, като отделят Сарматия от Скития. На запад от реката, според Птоломей, живеят народите 11) Удон, 12) Аландон, 13) Сондас и 14) Герус, носещи имената на реките Удон²⁶, Алонта²⁷, Сондас²⁸, Герус²⁹, течащи от Кавказ до пределите на Албания. Народите в Сарматия са разпределени както следва, от запад на изток. Първи са, 15) народа Агвани, 16) Ашгитор³⁰ на юг. С тях заедно живеят 17) Хебури³¹, 18) Кутети³², 19) Аргвели³³, 20) Мардуйли³⁴, 21) Такуйри³⁵. Следват 22) Дигори, зад областта Ардоз³⁶ в Кавказките планини живеят 23) Алани, където тече река Армнай³⁷, която тече на север и преминавайки през безкрайните степи се съединява с Атл. В тези планини, след Ардозците живеят 24) Дачани³⁸, 25) Двали³⁹, 26) Цехойки⁴⁰, 27) Пурк⁴¹, 28) Цанарк⁴². Зад тях 29) Дуци⁴³ и 30) Хужи⁴⁴, 31) Хисти-людоеди⁴⁵, 32) Цхавати⁴⁶, 33) Гудамакари⁴⁷, 34) Дурцки⁴⁸, 35) Дидои⁴⁹, 36) Леки⁵⁰, 37) Тапатарани⁵¹, 38) Агутакани⁵², 39) Хеноки⁵³, 40) Шилпи⁵⁴, 41) Чилби⁵⁵, 42) Пуики⁵⁶. После Кавказ се дели на два хребета. Единият върви направо, където са Ширван⁵⁷ и Хорван⁵⁸ до Хорсвем⁵⁹. От другия хребет, започва река Арм⁶⁰, вървяща право на север и вливаща се в Атл, тече на североизток. Там живеят 43) Таваспери⁶¹, 44) Хечматаки⁶², 45) Ижмахи⁶³, 46) Пасхи⁶⁴, 47) Пусхи, 48) Пюконаки⁶⁵, 49) Батани⁶⁶, от където започва дългата стена Абзуд-Кават⁶⁷ до блатото Алминон и морето. На север този хребет живее народа на 50) Маскутите, на полето Варданиан⁶⁸ до Каспийско море. На това място хребета достига до морето, където се намира стената⁶⁹ Дербент, града на прохода Чор, голямо укрепление построено сред морето. На север близо до морето се намира 51) царството на Хоните, на запад в Кавказ са градовете на Хоните, Вараджан⁷⁰, а също и Чунгарс⁷¹ и Мсндр⁷². На изток живеят 52) Савири до река Талта, отделяща Азиатска Сарматия до Скития, или Апахтар⁷³, което е Туркестан. Царят им се нарича хаган, а царицата, жена на хагана - хатун."

"Ашхарацуйц" е съчинение, което не е оригинално дело на своя автор, от по-стар текст с по-късни добавки. Анания Ширакаци използва като основа за своята "География" произведението на Пап Александрийски "Хронограхия", писано в IV в. То от своя страна представлява съкратен вариант на "География" от Птоломей. Основната част на "Ашхарацуйц" е писана от

Анания Ширакаци през VII в., като всъщност тя отразява тогавашните географски представи. По-всяка вероятност към труда на Ширакаци има и по-късни добавки.

Що се отнася до българите информацията, която ни представя "Ашхарацуйц", то тя може да се разглежда в три пласта. Първият, който е и най-новият, е свързан със съобщението за четирите български племена - купи, дучи, олхонтор и китар/чдар. Освен това този пласт ни дава информация и за преселението на Аспарух на о-в Пюки. Самият факт, че получаваме сведения за преселението на Аспарух към о-в Пюки⁷⁴ е доказателство, че той е писан след 668/680г. Вторият пласт е по-древен. Тук българите са наречени Бушки. Те са споменати заедно с хазарите и баслите. Едновременно с това са съобщени и сред народите от Средна Азия. Третият пласт е най-древният. Тук интересното е свързано със споменаването на народа "пурк", а тяхното местоположение съвпада с това на епагеритите на Плиний, бургарите на Захарий Ритор и пугурите на Михаил Сирийски, т.е в страната Барсалия зад прохода Дарял.

Купи-булгар, споменати в "Ашхарацуйц", е всъщност най-голямата българска група. Те се заселили по горното и средно течение на р. Кубан. Името на тази българска групировка, според "Ашхарацуйц", идва от името на реката, около която живеят. Това название се налага в периода VI-X в. То обаче е известно от по-рано и има местен абхазо-адигски произход. Тогава, обаче реката има друго, много по-разпространено название - Валданис. Шаракици обаче не използва това название, което води до мисълта, че става въпрос за по-късна добавка. Според някои учени Купи-булгар са утигурите.

Знаем, че българите край Кубан са създателите на Кубратова България. Те са потомци на онези българи, които се преселват в Армения и са управлявани от династията на Вънд. По-всяка вероятност те се преселват на запад от Дарял, към горното течение на Кубан след нашествието на аланите. Техните съседи хазари ги наричат В.н.н.т.р., което се е произнасяло Вънантер/Венентер, което пък е аналогично на Внъндур.

В едно писмо, написано от хазарския владетел Йосиф през 951-952г. до испанския равин Хасдай ибн Шафрут, се казва: "Те (българите) били победени (в своите стари земи), а те (хазарите) ги преследвали, докато не преминали голямата река Дуна. До ден днешен те (има се предвид българите, които са изписани в.н.н.т.р.) живеят близо до Куштантиня (Константинопол), а хазарите завладели тяхната страна." Обозначението на българите с В.н.н.т.р. се среща и в арабската географска школа. В "Хадуд Ал Алам" се разказва за страната V.n.n.d.r. Там се казва: "На изток от нея са Буртасите, на юг от нея са хазарите, на запад има планини, а на север са маджарите. Те (венентерите) са страхливи, слаби и бедни⁷⁵, и притежават малко количество стоки." От тези редове става ясно, че венентерите са непосредствени съседи на маджарите, въпреки, че местообиталищата на последните не са доказани със сигурност. "Хадуд Ал Алам" ни дава изключително ценни сведения за Дунавска България. Там се твърди: "От маджарите на изток има планина, на юг от нея се намира народа В.н.н.д.р., които са християни, а на запад и север са русите."

Иранският географ и историк Гардизи твърди, че "... N.nd.r (т.е. вененерите) обитават между реката, отделяща ги от маджарите и планината, от която извира друга река, и зад която планина живеят моравците.

Според Оксфордския препис на "Хадуд Ал Алам" "... реката, зад който северен бряг живеят маджарите, съседни на вененерите, е най-вероятно Дунав". От тук следва да се направи заключението, че вененерите живеят на юг от Дунав, като на север от тях са Трансилванските Карпати. Трансилванските Карпати са първата известна граница между маджарите и Първото българско царство.

Гардизи разказва и нещо друго: "На брега на реката, която се намира в страната на славяните, живее народ от румийците, които са християни и се наричат н.н.д.р. (нендери). Те са по-многочислени от маджарите, но са по-слаби от тях. Тези две реки се наричат Дунав и Итил. Маджарите живеят на брега на реката, т.е. на Дунав, и оттам виждат нендерите, т.е. българите. Над областта на нендерите и брега на реката се издига планина, от която извира река (по-всяка вероятност става въпрос за Тиса). Зад тази планина живее християнски народ, който се нарича моравци. Между тях и нендерите има 10 дена път." Имайки се напредвид, че Гардизи живее през ХІв. прави впечатление ясното описание на силите на Балканите след маджарското преселение. Да не забравяме все пак, че тогава Симеон е разбит от маджарите и губи Отвъддунавските земи, а при неговия наследник Петър българската държава е твърде слаба. Така, че описанието на Гардизи е твърде точно.

Маджарите също използват названието "нандор" за обозначение на българите. От арменците названието е заето и у византийците, където приема формата унногундури, оногундури. Гръцката транскрипция на "уногондури" обаче не трябва да се смесва с оногури или хуни, защото тези названия нямат нищо общо помежду си.

Що се отнася до другото българско племе, споменато в "Ашхарацуйц" - олхонтор-болкар, поради липса на подробни писменни данни, всичко е на база вероятности. В периода 150-200г. по поречието на река Терек прониква

нова аланска общност. Тази общност е наречена от Птоломей "олонди". Вартапед пък я нарича "хайландури", а Мовсес Каганкатвази - "Алаундрия". При контакт между "пришълците" и местните дагестански племена става възможно възникването на няколко по-големи селищни центъра като Зилги. Тази аланска общност е действала едновременно с "хони-мазгути", обитаващи съвременен Дагестан. За това съдим от оскъдните писменни данни от II-III в. Групата от тези племена вероятно се определя като "българи", което по-всяка вероятност е дало основание на автора на "Ашхарацуйц" да ги ограничи от аланите. През II в. се появява новото название на река Терек - Алонта или Олонта. Оттук може да се смята, че тази българска група се е установила около река Терек, по посока на Каспийско море. Названието "олхонтор-болкар" може да се тълкува като "терекски българи" или като "алански българи", тъй като най-вероятно тази българска група се е смесила с аланите.

Третото българско племе споменато в "Ашхарацуйц" е дучи-булкар. За произхода и локализацията на тази българска общност не се знае нищо. По-всяка вероятност названието "дучи" отразява някакъв типоним. Петър Голийски го свързва с района на селището Дучи, разположено по поречието на река Аксакай, в Чечения. В по-старата редакция на "Ашхарацуйц" можем да срещнем народа "дучики", докато в по-новата редакция този народ е наречен "дуци". Друго предположение свързва "дучи-болкар" с птоломеевите "тусци", тушинци, от Тушетия, югоизточно от Дарял, на границата с Чечения. Друга връзка, която може да се търси е с племената дахи от Мангишлак и Приаралието. За племената дахи се знае, че участват съвместно с аланите в поход срещу Партия през 78г.

Чдар (Китар) Булкар е четвъртото, последно древнобългарско племе споменато в "Ашхарацуйц". Това българско племе е с изключително спорна локализация. Във френския превод на "Ашхарацуйц" са представени като Китар-болкар. Според някои учени китар-болкар са идентични с котрагите. Част от българските учени смятат, че чдар-булкар е развнзначно на китар-булкар. По-всяка вероятност зад "китар-булкар" се крие някакъв местен топоним.

Във втория пласт на "Ашхарацуйц" се вижда връзката със Средна Азия. Тук българите са споменати с името "бушхи". Те се споменават на две места. В първото споменаване на бушхите, те са определени като съседи на хазарите и барсилите. Другото споменаване на бушхите става при описанието на Средна Азия, наречена Скития. При второто им споменаване се казва: "По новия, разширен списък: 34-тата страна в Азия е Скития, започва от река Атил (Волга) и се простира на югозапад до планината Емаон, която я разделя на две части: на Апактарк и на Тюркастан. На север тя граничи с Неизвестната земя, на запад - със Сарматия при река Атил, на юг - с Вирканското море⁷⁶, Ария и Индия, до южното разклонение на планината Емаон.

По-нататък се простира планината Емод (Хималаите), която отделя Скития от Индия. На изток Скития граничи със Страната на Чените. В Скития обитават 43 народа, между които Ихтиофаги, Галактофаги, Херибаци, живеещи в Хреав⁷⁷, страна отнета от тях от Берсите (персите). Останалите народи носят такива варварски имена, че е излишно да ги споменаваме. От тях знаем само народа на Бушхите (българите), който в настоящото време живее в тази страна. В нея има 5 страни, от която ще назовем Согдиана, наречена още Сгастан или Саке.

В тези две области обитават до 15 народа, богати занаятчии и търговци, на пространството между Тюркастан и Арийците. ... От 15 народа единия се нарича Масагети, царицата на които умъртвила Кир⁷⁸, зад него е народа Булх, зад тях на северозапад се намира народа на Холосмийците, които се занимават с търговия, където в областта Тур се добива Холосмийски камък, лапис-лазури и най-добрия сердолик. И още един народ и още народа на Тухарите. От 43-те народа едните се казват Хептал, другите Алхон⁷⁹, трети Валхан⁸⁰, наречени така по градовете, лежащи на великата река Думос⁸¹. От тези планини извират още 10 реки." От текста се виждат двете сходни наименования "бушхи" и "булх".

Що се отнася до народа Бушхи, то става ясно, че това е народ, който живее в Скития. Освен това текстът ясно показва, че Бушхите са част от онези варварски племена, на които е по-добре да не се назовава името. Народът Булх е посочен като съсед на хорезмийците, или по-точно хорезмийците се

намират на северозапад от народа Булх. Оттук следва да се извади заключението, че местообиталищата на народа Булх е всъщност в Средноазиатското междуречие, някъде по средните течения на Амударя и Сърдаря. В картата на Емерян народът Булх е поставен в самия ъгъл на планините Имеон и Емод. В картите на Птоломей на това място е поставен народа Билти. Там е мястото където през VII в. се образува държавата Болор. По-всяка вероятност това е причината за двойното споменаване на бушките. Названието Булх отнасящо се за Билтите и Болор нямат нищо общо с българите. То е резултат от сходно звучене. Под българи трябва да разбираме единствено Бушхи.

Вардан Аревелци прави превод на "Историята" на Михаил Сирийски. В този труд той дава сведения за средноазиатските българи. Вардан ни разказва за Скития. Той пише, че Скития започва от Атл (Итил-Волга) и достига до Имавон (Имеон, Манас-Болор и Памиро-Тяншанския масив). Неговият разказ продължава така: "В Скития има 43 варварски народа. Най-важен от тях е народът на бушките, другия е народа на тухарите, от които произлизали татарите. Водени от бушките варварски народи покорили Персия."⁸²

Инок Магакий е автор на "История на народа на стрелците" - става въпрос за татарите. Той превежда същите сведения за бушките: "От смесването на трите рода: Агари, Кетури и Исава, под влияние на Злото, възникнал безобразния народ Татари, което означава: остър и леки. Но Св. Нерсес наричаше тези остатъци от родовете Агари, смесени с народите Гог, потомци на Торгом, владеещи Скития, т.е. между река Атил, планината Имаус и Каспийско море. Тук живеят 43 народа, които на варварски език се наричат Хуж и Дуж⁸³, т.е. народи живеещи отделно. Главният от тези народи се нарича Бушх, а другия Тугари. И както чухме...предците им произлизат от страната Туркастан, отделили се от източната страна и живели в голяма нищета, препитавали се с разбойничество и грабежи, нямали религия, а почитали Слънцето..."

Григор Акренци дословно преповтаря разказа за Бушх и Тугари. В т.нар. "Паметна записка", анонимен арменски документ от 1248г., се казва: "Появи

се от североизток чужд и див народ, потомци на Торгом и Агар. Заради греховете наши, бог ги изпрати, подобно буря, както предвещаваше преподобния свят отец Нерсес и ние търпяхме всякакви ужаси от този народ на стрелците, които наричали "остри и леки" или "тур" и "ар", откъдето се получава татари. Светият Нерсес ги нариче потомци на Агарите, които владеят Скития, намираща се между река Атил и планината Емавон, където обитават 43 племена, наричащи се на своя варварски език хужакани. Най-силния от тях е народа Бушх, а другия Тугар, тези за които предполагам, че са татари. Както казват те, предците им излезли от Туркестан и се отправили на изток."

Свети Нерсес е цитиран и в двата документа. Всъщност Нерсес цитира горе-долу същите събития, с разликата, че той нарича двата най-важни народа в Скития пушх и тагури. Вардан Аревелци ни дава друго много важно сведение: "А на североизток, страната Чинумачин граничи с булгарите, от където излязъл татарския род Хогта-хан, син на Чанкзхан, Хулаву-хан, син на Хогтагха-хан, Абагха-хан, син на Хулаву-хан..." Вардан още посочва, че на изток от Чинумачин е земята на кушаните, а след нея се намира земята Ченк. Това, което интересува всъщност българските учени е земята, по-точно "страната на булгарите". Знае се, че страната Чинумачин е Китай, следователно Вардан ни дава известия, че страната на булгарите се намира на североизток от нея, т.е. Източен Тяншан. Всъщност Вардан ни дава сведение, че зад бушки, употребявано от другите автори, се крие етнонима българи.

Най-древният пласт от "Ашхарацуйц", третия пласт, е свързан с народа пурк. Пурк съответства на епагеритите на Плиний. В "Разширената редакция" се казва: "В същата планина след ардозкия народ живеят даджани, дуали, цъхуи, пурк (пугури/бургари, българи), цанаркаи, при които е Аланската врата и друга врата, която се нарича Кцекен, като едноименни народ. Пурк са съседни на аланите, обитаващи Ардозката клисура, адигите-цъхуи, грузинците-рачани, двалите, цанарите, при които е Дарял. Така местоположението на пурк съвпада с бургарите на Захарий Ритор и пугурите на Михаил Сирийски, обитаващи територията зад "Каспийските врати". Пурк обитават Барсилия.

По-всяка вероятност от тази област започва преселението на Вънд и хората му в Армения.

Съществува една осетинска легенда, която е записана от Пфаф. Според тази легенда, преди дедите им да се заселят в тези територии, те са били обитавани от загадъчния народ бударте или бурсарте. Освен това в преданията на осетинците-дигори изплува митичния образ на областта Бурка, която се намира в близост до техните земи, обитавана от митичния народ царциате, които пък е загинал от природни бедствия и глад. Топоними свързани с царциате се срещат в Акагирската, Кобанската и Трусовската клисура в Северна Осетия и около Казбек между Южна Осетия и Грузия. Според Борис Албров е съществувала реална област "Бурка", която е разположена в Западен Кавказ, в земите на съвременна Балкария и Дигория. Пурк от "Ашхарацуйц" се помества между зихите и цанарите. Оттук може да се извади заключението, че народа пурк е живял някъде на Моздокската равнина, простирайки се до зихите на Черно море. Това е територията на съвременна Северна Осетия и Кабардино-Балкария. Борис Албров вади и друг извод - според него пурк от "Ашхарацуйц" точно отговаря на осетино-дигорското Бурка.

Прокопий Кесарийски, в своята "История на войните с персите" пише следното: "Зад пределите на абасгите до Кавказкия хребед живеят брухи, намират се между абасгите и аланите. По крайбрежието на Понт Евксински са се утвърдили зихите... Зад тях живеят сагините. Приморската част на страната им, по-рано е владяна от римляните. Там те са построили двете крайморски крепости Севестопол и Питиунт, намиращи се една до друга на два дена път." Петър Добрев развива интересна хипотеза, според която зад названието брухи се крие българския етноним. Повечето рускоезични изследователи ги причисляват към абхазо-адигските племена. Новоселцев също свързва брухите с българите, имайки предвид сходния район на обитаване - Западен Кавказ, на границата между абазгите и аланите.

През II в. Флавий Ариан прави описание на Черно море. Той споменава река Боргис, отговаряща на съвременната река Мзимта, намираща се на

територията на Абхазия. Флавий Ариан разказва следното: "И така, ако се потегли от Диоскуриада, първата спирка ще бъде в Питиунт, на разстояние триста и петдесет стадия. От там са сто и петдесет стадия до Нитика, където в древността е живяло скитското племе, за което споменава историка Херодот: той казва, че "този народ е въшлив, и такава мътва за тях продължава и да днешно време⁸⁴. От Нитика до река Абаска са деветдесет стадия, Боргис отстои от Абаск на сто и двадесет стадия, а от Боргис - на шестдесет стадия е Несис, където се издава Херакловия нос." Това се разказва и от Проломей, който освен това съобщава още и следното: "Зад Коркондам, на Понта, зад град Ампсалис е река Бурка."

Съществува един документ от V в., с анонимен автор, които описвайки Черно море, говори за река Боргис. Там реката е наречена Брухонта. В документа се казва: "От Питиунт до страната Стенитика са сто и петдесет стадии, в тази страна в древността е живяло скитско племе, което споменава Херодот. Той казва, че те се хранели с шишарки. И тази представа е съхранена и до днес. От Стенитика до река Абаска - деветдесет стадии. А от Абаска до Брухонта сто и двадесет стадий. От Брухонта до река Несис, където е Херакловия нос - шестдесет стадии."

Традиционно в рускоезичната литература етнонимът брухи е свързан с убихите⁸⁵, които са част от абхазците.

Ако се сравнят обаче данните от изворите за брухите със следното съобщение от "Ашхарацуец": "Между Българите и Понтийското море живеят народите: Гарши, Кути и Свани до град Питинунт, на морския бряг е страната на Авазите, където живеят Апшилите и Абхазите до своя крайморски град Севастопол" се вижда, че съществува еднаквост между българи и брухи/бурхи. Това се потвърждава и от наличието на град с името Бург/Бурк.

Бележки:

- ¹ - Под названието Керавънски планини античните автори означават района на Кавказките планини, източно от връх Казбек
- ² - Дзиакан, спомената в "Ашхарацуйц" съществува днес в арменската географска традиция. Така се нарича високата, покрита с вечни снегове планина, разположена между Налчикски и Владикавказки окръг, делеща Балкария от Дигория.
- ³ - Река Кубан.
- ⁴ - Гарванова река. Това е грузинската Цхенискали.
- ⁵ - Южният ръкав на река Кубан при устието му.
- ⁶ - Тюркският хаганат, най-западните му части. В "Кратката редакция" вместо тюрки е написано тури.
- ⁷ - В. Будба в стремежа си да докаже, че българите са тюрки си позволява да манипулира текста, като твърди, че преписвачът е объркал и фразата трябва да се чете "тюрки, които са българи".
- ⁸ - "Кубански българи". П. Голийски посочва, че това е късна добавка от X век, което се подкрепя и от използването на името на река Кубан (Купи) вместо Варданес.
- ⁹ - В описанието на Европа тази планина се съобщава като "Българска планина": "В Тракия има две планини и реки. Едната е Данюб, която се дели на шест ръкава и образува езеро и остров наречен Пюки. На този остров живее Аспар-хрук, синът на Хубрат, който избягал от хазарите, от "Планината на Булгарите", дошъл и прогонил народа на аварите на запад и се заселил там." (Превода е на П. Голийски)
- ¹⁰ - Проф. Емерян го чете като Гашк - касоги, предци на днешните адиги или кабардинци.
- ¹¹ - Вероятно едно от адигските племена. Днес последните техни представители живеят в аула Хатукай, разположен на сливането на реките Лаба и Кубан.
- ¹² - Сванетия - област в Грузия.
- ¹³ - Според В. Будба думата "град" не съществува в оригиналния текст и редакторът Арсен Сукриян я добавя в своята публикация и превод. В случая е споменат само топонима "Писинун", а Сукриян е сметнал, че става дума за гр. Пицунда и е добавил в скоби думата "град".
- ¹⁴ - Абхасхо племе, жителите на Цебелда

- ¹⁵ - Гай Плиний Секунд в своята "Естествена история" съобщава, че "Около устието на р. Кира, в Каспийско море, живеят каспийците. От Севестопол (съвременен Сухуми) на 70 хиляди крачки живеят ахейците.
- ¹⁶ - Отъждествява се със съвременната река Кодори. Кодор в абхазките легенди е име на голям дракон, на когото са наречени реката и планинската клисура.
- ¹⁷ - Алуанк е областта между Апсилия (Цебелда) и Карачай, тъй като оттам започва река Кодори. В случая това е планината Лоуба.
- ¹⁸ - Нахчо - предци на чеченците.
- ¹⁹ - Жителите на Кларджетия, област в Югозападна Грузия.
- ²⁰ - Сираки, сарматски народ.
- ²¹ - Мамисонската котловина и Мамисонския проход
- ²² - Съвременната река Егорлик, част от която е приток на река Кубан, втори ръкав се влива в река Дон, посредством река Манич.
- ²³ - Ставрополските възвишения.
- ²⁴ - Атл е Атил, т.е. река Волга, но в случая вероятно става дума за река Калаус.
- ²⁵ - Най-вероятно част от Каспийското крайбрежие, ограничено от древното корито на река Калаус и Волжката делта
- ²⁶ - Река Манич и река Кума. Става дума за народа утии.
- ²⁷ - Река Терек.
- ²⁸ - Река Сунджи или река Сулак.
- ²⁹ - Река Самур.
- ³⁰ - Аси-дигори - предци на съвременните осетинци-дигорици, обитавали Балкария.
- ³¹ - Хевсури - планинска грузнска общност, обитаваща басейните на река Хевсурска Аргви и горното течение на река Аргун.
- ³² - Кударци - осетинска общност.
- ³³ - Грузинци, обитаващи долината на река Арагви в Източна Грузия. През нейната долина минава Грузинския военен път, идващ от Дарял.

- ³⁴ - Вероятна връзка с топонима Яриш-Марди в Чечения. Вероятно става дума за народа марди, обитавал земите по южното крайбрежие на Каспийско море, преселил се на север.
- ³⁵ - Тагаури - осетинците-тагаури, сега част от осетинците-иронци.
- ³⁶ - Областта "Ардоз" се намирала в района на местността Кета и селището Дидина, или това е границата между Дигория и Иристон (Западна и Източна Осетия), а ардозците принадлежат към иронската осетинска група.
- ³⁷ - Река Армхи в Ингушетия.
- ³⁸ - Грузинска етническа група, разположена на запад от Южна Осетия.
- ³⁹ - Плиний ги нарича твали, а Птоломей - вали. Днес са част от иронската общност.
- ⁴⁰ - Цаши, саши - адигско племе.
- ⁴¹ - Пурк от "Ашхарацуйц" са идентични с епагеритите и са съседи на адигите.
- ⁴² - Цанари, санари - основно племе от древното Кахетско княжество, кахетинци.
- ⁴³ - За локализирането им помага фрагмент от картата на Птоломей, на която са обозначени като туши, обитавали земите южно от прохода "Сарматски врати".
- ⁴⁴ - Част от народа маарул (кавказките аварци).
- ⁴⁵ - Чеченското племе кистини.
- ⁴⁶ - Цахури, част от ленгизците в Дагестан.
- ⁴⁷ - Грузинци, живеещи в басейна на река Арагви, в Източна Грузия.
- ⁴⁸ - Чечено-ингушка общност.
- ⁴⁹ - народ в Дагестан.
- ⁵⁰ - Лакци.
- ⁵¹ - Табасарани, народност в Дагестан.
- ⁵² - Агули, част от рутулската общност.
- ⁵³ - Ленгинското племе хайнухи, също част от рутулската общност.
- ⁵⁴ - Шилби - силви, едно от племената в Кавказка Албания.

- 55 - Племя в Кавказка Албания.
- 56 - Племя от Кавказка Албания.
- 57 - Област между Дербент на север, река Кура на юг и Каспийско море на изток.
- 58 - Вероятно историческата област Шабран (Сабаран) на североизток от Ширван.
- 59 - Хурсан - област по крайбрежието на Каспийско море, южно от Ширван, в Хизинския район на Азербайджан.
- 60 - Река Армхи, приток на Терек в Ингушетия, през Джерахската клисура.
- 61 - Табасарани, етнос в Дагестан.
- 62 - Чеченска етническа група в района на Хачмас, на река Самур. Страбон ги нарича хамекити.
- 63 - Чеченска етническа група в областта Сада. Страбон ги нарича исадики.
- 64 - Може да се мисли, че под "пасик" се крият кангари, заселени в Източен Кавказ.
- 65 - Възможно е техни предци или сродноци да са обитавали Източен Кавказ.
- 66 - Отговарят на областта Базкан, разположена южно от Ширван.
- 67 - Персийският шах Кавад I, според по-късни арабски автори, воювал с хазарите, които завладели Грузия, Албания и Армения. Кавад I с големи усилия си възвърнал тези земи и построил голяма защитна стена от кирпич, простираща се от Дарял до Ширван.
- 68 - Приморска равнина от север на Дербент.
- 69 - Построена от сина на Кавад I - шах Хосров I Ануширван.
- 70 - Град Варшан е посочен от каган Йосиф в писмото му до евреина Исак Хаздай ибн Шафрут. Някои изследователи смятат, че Вараган е неточен запис на Беленджер.
- 71 - Означава високо планински връх.
- 72 - Названието е свързано с кирпичената стена на Кавад I.
- 73 - Буквално север.
- 74 - Певки или Бабадагския район.

⁷⁵ - Най-вероятно има объркване между Дунавска и Волжка България. Наистина в първия период от съществуването си Волжка България е подчинена на Хазарския хаганат и сравнително бедна страна.

⁷⁶ - Каспийско море често обединявано с Аралско море.

⁷⁷ - Т.е. авестийската Хараива - Хиркания, владяна от Персия.

⁷⁸ - Става въпрос за царица Томирис, която убила Кир Велики от Ахеменидската династия през 530г. пр. н. е. при войната му с масагетите в Средна Азия.

⁷⁹ - Алхони е другото название на ефталитите.

⁸⁰ - Вархонити, т.е. авари, част от ефталитите.

⁸¹ - Река Сърдаря, наречена е така от Амиан Марцелин.

⁸² - Явно се имат предвид събитията от 457-458г., когато ефталитите налагат Пероз на сасадинския трон.

⁸³ - Арменски думи с библейски произход, означаващи варварите, неизвестните народи, идващи от Изтока, стоящи на по-ниска степен в развитието си.

⁸⁴ - Този народ съседен на сваните е наречен "фтейрофаги".

⁸⁵ - Днес убихите обитават същите райони, където са посочени от Прокопий, но по-голяма част от тях, поради ислямската си религия се изселва в Турция през XIX век и стават известни като сборна кавказка мюсюлманска общност "черкези", поради грабежите и насието, което са извършвали върху местните християни, включително и над българи.

4. Китайски извори

Китайските извори са изключително интересни, но за съжаление са твърде слабо проучени. В тях се говори за народ с името булоцзи. Срещат се и различни вариации на името - булоцзян и бинцзяху.

Първите сведения за народа булоцзи датират от времето на гражданските войни в Китай, които продължават от края на династията Младша Хан, т.е. III в. до обединението на страната при династиите Суй и Тан, т.е. VII в. Обобщени сведения за тях откриваме в няколко хроники. Става въпрос за "История на династията Чжоу", "История на Северните дворове/или династии", "История на династията Северна Ци", "История на династията Лян", "История на династията Цзин". Една от най-пълните хроники за булоцците имаме благодарение на Лин Ган. Неговите материали са свързани с история на Сюнну. Според китайският историк Тан Чанжу булоцците са едно от племената, станали известни с названието "цзи" и "цзиху", което означава "чужденец", "варварин". Тан Чанжу смята, че в един по-късен период, булоцците обединяват всички племена "цзи". Така двата етнонима "булоцзи" и "цзи" стават напълно единични.

В "История на династията Чжоу" се съобщава, че народа булоцзи или цзи е обитавал земите на съвременните провинции Шанси, Шенси и Източен Гансу и на запад до Андин. Те са обитавали планинските долини като са образували множество племена и родове. Имали са уседнал начин на живот като са отглеждали множество копринени буби и са били изкустни тъкачи. Процесът на китаизиране на този народ става в периода VI-VII в. Тогава голяма част от техните вождове започват да използват китайския език и писменост. Обикновеното население е ползвало както своя "варварски" език, така и китайския. Булоцците обаче запазили своите обичаи, които били чужди на китайците. Голяма част от тях изповядвала будизма. Много често този народ вдигал бунтове срещу императорската власт. Това е причина китайците да ги определят като алчни, жестоки и непокорни.

Пак в тази "История" се посочват двете основни теории за произхода на "цзиху". Според първата те са произлезли от южния клон на Сюнну. Според

втората теория цзиху са произлезли от варварските племена жуни и ди. Тези племена се заселват на север и северозапад от границите на Китай в периода "Чунцю". Повечето съвременни китайски учени приемат за достоверна първата теория. Едвин Пулейбланк и Лин Ган обаче са на мнение, че "цзиху" са "местна, самостоятелно оформила се етническа група", т.е. потомци на известните в древността "шанжуни" или планински жуни, които са част от по-голямата общност "ди".

Интерес буди и въпроса за тяхната расова принадлежност. Трудът "Описание на Световния порядък" е източник от времето на династията Суй (581-618г.) В него се говори по следния начин за булозците: "Булозците са с лице на Ху и език на Хан". Най-логично това би означавало, че по време на династията Суй булозците са започнали да употребяват китайски език, но са били с различен расов тип. В периода на управление на династията Суй - VI-VII в., с "ху" са наричали жителите на Средна Азия и Таримския басейн.

Китайският учен Лю Маоцай прави обстоен анализ на термина "ху". Той посочва, че в различните периоди значението се е променяло, но като цяло така са били наричани западните варвари или по-точно северните варвари. Под северни варвари трябва да разбираме северозападните съседи на Древен и Средновековен Китай. Терминът "ху" се превръща в синоним на сюнну, в един малко по-късен период. Това става когато Сюнну сломяват могъществото на арсите и завладяват тяхната степна империя - 165г.пр.н.е. Вече след разпадането на Сюнну, в една по-късна епоха, и след размиването им с останалите варварски племена терминът "ху" започва да се използва основно за народите от Средна Азия, или изобщо за европейците.

Освен всичко това проф. Виктор Маир посочва наличието на статуя на войник с руси коси и с големи очи от времето на Северна Ци. Този войник бил представител на войските на Ежжжу Жун, който пък е пълководец от Северна Вей и произлязал от народа "цзиху".

Сравнявайки известията от китайските извори с данните от арменските и сирийските извори се откриват интересни съвпадения:

1. Българите и хазарите идват от планината Имеон. Народа Барк/Барук или Парук е част от общността Каси/Касири. Тази общност обитава територията около планината Тян Шан - основната верига от Имеон. Тъй като Хазариг е старшият брат, то следва, че Касари е по-голямата общност, докато Барк/Барук (българи/пугури) са част от нея. В сирийските източници се среща приравняването на българите към бургарите/пугурите.

2. В арменските източници барсили се приравняват към българи. Това може да означава, че българи и барсили са произлезли от една изходна общност и са близкородствени помежду си. В тези източници още Пурк е форма на българското име, което отговаря на епигорийците на Плиний, пагоритите на Птоломей и пугурите на Михаил Сирийски.

5. "Именник на българските канове"

Един от най-важните източници за българската история си остава "Именникът на българските ханове (канове)". Той е открит от руския учен Александър Попов¹ през 1861г. В труда си "Елински и римски летописец" Попов обособява определен тип сборници - компилации с библейско-религиозно съдържание. В два сборника от този тип той открива между другите съставни текстове хроника, в която се изреждат имената на князе и данни за тях - години на управление, посочва се рода и израз на неизвестен език. Този писмен паметник става известен сред славистите филолози и историци с названието "Именник на българските ханове"². Открити са три руски преписа на документа. Най-ранният е Уваровият препис³. Той е от XV век. Погодиновият⁴ и Московският⁵ препис са от XVI век.

Между трите преписа има някои различия в транскрипцията на имената на владетелите. Ето какво гласи дословния превод⁶ на Уваровския препис на "Именника" на новобългарски:

"* Авитохол живя 300 години. Родът му Дуло, а годината му дилом твирем.

* Ирник живя 150 години. Родът му Дуло, а годината му дилом твирем.

* Гостун, наместник бидейки, 2 години. Родът му Ерми, а годината му докс твирем.

* Курт 60 години държа. Родът му Дуло, а годината му шегор вечем.

* Безмер 3 години. А родът на този Дуло, а годината му шегор вечем.

Тези петима князе държаха князуването от другата страна на Дунава 515 години с остригани глави. И след това дойде от страната на Дунава Исперих княз. Същото е и до сега.

* Есперих княз, 61 години. Родът му Дуло, а годината му верени алем.

* Тервел, 21 години. Родът му Дуло, а годината теку читем.

* (неизвестен хан, вероятно Кормесий) 28 години. Родът му Дуло, а годината му дван техте.

* Севар, 15 години. Родът му Дуло, а годината му тох алтом.

* Кормисош, 17 години. Родът му Вокил, а годината му шегор твирем. Този княз измени рода Дулов, т.е. Винтух.

* Винех, 7 години. Родът му Укил, а годината му имен шегор алем.

* Телец, 3 години. Родът му Угаин, а годината му сомор алтем. И този заради друг.

* Умор 40 дни. Родът му Укил, а [годината] му дилом тутол."

Именникът освен имената на първите български владетели съдържа и календарни термини. Негов пръв тълковател е финландският езиковед Йосиф Юлиус Миккола⁷. Той приема, че първата част от календарния термин е годината, а втората - име на месец, като думата за година е пропусната. Текстът е преведен с букви от кирилица. От него не може еднозначно да се определи началото и края на отделните части на някои термини. Например Миккола тълкува съчетанието "верениалем" като "вер-ениалем". Възможно е обаче и тълкуване "верени-алем", както би се разчленило според правописното правило в старобългарския език. Същото се отнася и за съчетанието "теку-читем-твирем". Според Петър Добрев⁸ "твирем" е сбъркано лично име на владетел. Миккола разглежда само "теку-читем" като календарен термин⁹ и го разчита като "годината на коня - седми месец" според чувашките думи "тиха", означаващо "жребче" и "сучче" - "седем".

Отделен проблем е дали "алтем" и "алтом" означават едно и също число. Според Петър Добрев те са различни, докато Миккола и В. Златарски¹⁰ ги четат като едно и свързват чувашкото числително "улти" със старотюркското "alti", означаващо "шест". Двоен начин на записване има и името Аспарух - веднъж е Исперих, а в следващото изречение е Есперих.

Изречението "И сій иного рад" има спорно тълкуване. Според Петър Добрев¹¹ то означава "И този друг измести". Съществува обаче и друга версия

на тълкуване, според която изразът се превежда "И този (управлява) заради друг".

Преводът на календарните термини според Златарски и Добрев малко се разминават. Таблицата по-долу представя значението на новобългарски на тези термини според теорията на В. Златарски и теорията на П. Добрев.

Термин	Теория на Златарски	Теория на Добрев
Дилом твирем	Змия, 9-ти месец	Змия, 4-ти месец
Дохс твирем	Глиган, 9-ти месец	Глиган, 4-ти месец
Шегор вечем	Вол, 3-ти месец	Вол, 5-ти месец
Верени алем	Вълк, 1-ви месец	Дракон, 1-ви месец
Текучитем твирем	Куче, 9-ти месец	Кон, 4-ти месец
Тох алем	Кокошка, 6-ти месец	Фазан, 12-ти месец
Шегор твирем	Вол, 9-ти месец	Вол, 4-ти месец
(Имен)шегор алем	Кон, 1-ви месец	Вол, 1-ви месец
Сомор алтем	Плъх, 6-ти месец	Плъх, 12-ти месец
Дилом тутом	Змия, 4-ти месец	Змия, 2-ри месец

"Именникът" започва с известия за Авитохол и Ирник. Тези съобщения могат да бъдат изследвани в няколко направления:

1. Хронологизиране на двамата владетелите по циклови години;
2. Връзката между Авитохол и Ирник и хунските вождове Атила и Ернах;
3. Легендарни личности или представители на периоди са Авитохол и Ирник;

Още с откриването на "Именника" изследователите свързват имената на Авитохол и Ирник с хунските вождове Атила и Ернах. Причина за това е приблизителната фонетична близост, в смисъл Авитохол-Атила, и абсолютната фонетична близост по отношение Ирник-Ернах. Това става основна причина за търсене на връзка между бащата Авитохол/Атила и сина Ирник/Ернах. От историческите извори знаем годината на смъртта на Атила с точност - 453г. Знаем също така, че е бил наследен от синовете си Елак, Денгизих и Ернах, като всеки от тях става вожд на определени хунски и

подчинени племена. Според "Именника" годината на възкачване на Ирник е дилом твирем. Тогава годината на смъртта на Авитохол също трябва да е дилом твирем. В такъв случай трябва да се потърси връзка между годината дилом твирем и 453г., когато се знае, че е починал Атила. VI поредна дилом година от 12-годишния цикъл по приравнената таблица на прабългарския към григорианския календар е наистина 453г. От това могат да се направят изводите, че Авитохол от "Именника" и Атила, хунския вожд, се намират в определена връзка, както и това, че Ирник от "Именникът" и Ерпах могат да бъдат едно и също лице¹². Съставителят на "Именника" ясно е посочил, че годината на смъртта на Авитохол е 453г. и през същата тази година той е наследен от Ирник.

В "Именника" е посочено, че Авитохол е живял 300 години. Следователно началото на управлението му трябва да е също дилом твирем. Посочените 300 години включват 25 пълни 12-годишни цикъла. Така се получава григорианската година 153г. Излиза, че Авитохол е живял от 153г. до 453г. Според вложения в текста смъсил става дума за период от 300 години, които е представен чрез името на Авитохол.

Съобщението за Ирник също трябва да бъде разгледано от неговата фактическа страна. Края на управлението на Ирник може да се определи с прибавянето на споменатите 150 години властване, което означава, че Ирник е бил начело на държавата до 603г. В тези 150 години се съдържат 12 пълни 12-годишни цикъла. Следва, че според буквалния текст, Ирник е живял от 453г. до 603г. Тук също, както и при Авитохол, става въпрос за период от 150 години, който е представен с името на Ирник.

"Именникът" освен това ни дава информация, че първите пет владетеля са управлявали българите 515 години: "Тези петима князе управляваха от другата страна на Дунава 515г." От приравняването на прабългарския календар към григорианския става ясно и годините на управление на петимата владетели: Авитохол 153-453г.; Ирник 453-603г.; Гостун (Органа) 603-605г.; Кубрат 605-665г.; Безмер (Батбаян) 665-668г. Така сборът на управление на тези петимата владетели е точно 515г.¹³

Първият исторически период, свързан с името на Авитохол (153-453г.), може да се определи с началото на хунското предвижване на запад, като древните българите са участници в него.

Вторият исторически период е свързан с името на Ирник (453-603г.) За негово начало може да се определи периода на възкачване на престола на Ирник (Ернах) и преселването на хунските племена на изток към Малка Скития, като и тук древните българите са пак участници в него.

Според Васил Златарски¹⁴ основните събития от хунската история за периода II-V в. са сходни с данни от "Именника". За Златарски първоначалната история на българския народ трябва да се търси в историята на средноазиатските тюркски народи. Тези народи в китайските летописи са известни с името хун-ну, а в европейските летописи - като хуни. В първата четвърт на II в. хун-ну извършват нападения в провинция Шен-си. След 151г., когато те извършват серия от нападения в Хаами, китайските летописи не дават информация за хун-ну. Под напора на тунгузите те били изтласкани на запад, като достигат до Урал - границата между Европа и Азия. В тези земи те останали за дълго време. В първата четвърт на IV в. хуните завладяват земите на аланите между Волга, Дон и Кавказ. Така те достигат до Азовско море. В началото на V в. хуните вече са съседи на Византийската империя. Те продължават своето движение на запад предвождани от своя вожд Атила.

Омелиян Прицак¹⁵ също смята, че първия период отразява хунското преселение на запад. В "Именника" чрез Авитохол е отразено началото на тяхното преселение, предадено чрез личното хунско име на техния вожд.

Въпросът за връзката на между хуни и българи преди смъртта на Атила и крайната година на управление на Авитохол е разглеждан от много автори. Според Александър Бурмов¹⁶ българите са влизали в хунския племенен съюз. Той смята, че българите се присъединяват към хунския съюз към IV в., когато хуните тръгват на запад.

Според П. Петров¹⁷ под названието "хуни" се крият част от българските племена. Името хуни става нарицателно за всички племена, които влизат в

състава на военно-племенния им съюз. Българите са част от този съюз и вземат участие в техните военни кампании.

Чрез началната дата от управлението на Авитохол - 153г., е датирано приблизително придвижването на северните хуни на запад в средата на II в. Оттук може да се предположи, че чрез народни предания родовата памет е запазила известни данни, дори може да се нарече спомени, за това преселение.

Вторият исторически период е свързан с името на Ирник. Тук следователно трябва да се разглеждат исторически събития от периода 453-603г. Едва тогава може да се отговори защо този хунски владетел е включен в "Именника" като български владетел.

Така според Александър Бурмов¹⁸ хунския племенен съюз се разпаднал веднага след смъртта на Атила. Подчинените народи се надигнали на въстание. Така през 454г. в битка при р. Недао хуните били разбити, като в сражението загинал най-големия син на Атила - Елак. Другите му синове, Денгизих и Ернах се оттеглили с по-голяма част от хуните на изток. Така хуните подчинили онези племена, които се намирили на север от Черно море. Доказателство за това е войната, която Ернах води през 468г. По-всяка вероятност сред тези народи са и българите. Това може да бъде причина Атила и Ернах да влязат в българското предание, представено чрез "Именника на българските ханове".

Според Д. Дечев¹⁹ след смъртта на Атила Ернах създава мощна държава с помощта на среднодунавските хуни. Тази държава е с територия от устията на Дунав по бреговете на Черно и Азовско море до Среден Кавказ. Според Дечев като законен наследник на Атила Ернах е предявил господстващи претенции към народите, обитаващи тези територии. Освен това Дечев смята, че през този период вече среднодунавските хуни и техните потомци сами са се наричали българи.

Петър Петров²⁰ представя събитията след 453г. почти по същия начин. Според него след смъртта на Атила синовете му Денгизих и Ернах се опитват

за запазят с всички възможни средства мощната държава на баща си. Това държавно образование обаче се разпада под напора на центробежните сили и на удари отвън. Денгизих и Ернах водят непрекъснати войни с готи и византийци. Това води до тяхното изтласкване от Централна Европа. Панонските българи остават да живеят в земите на северозапад от Карпатите. По този начин те се освобождават от хунската зависимост. Под властта на хуните обаче остават българските племена, обитаващи черноморско-азовската област.

Колко време е просъществувала държавата на Ернах не се знае с точност. Знаем само, че през VI в. тази територия е завладяна от аварите. По всяка вероятност след като е прогонил аварите оттам Аспарух е основал уногундурска или българска държава вероятно с помощта на заварените остатъци на хунската държава на Ернах. Това е предположение изразено от В. Бешевлиев²¹. Така двете сродни народностни общности влезли в тесни връзки по между си. Тези връзки били толкова силни, че основателят на хунската държава в Малка Скития Ернах, се появява под формата на Ирник като един от първите владетели в "Именника на българските ханове".

В 150-годишният период, означен с името на Ирник се смесват определени събития от историята на хуните и древните българи. В обобщение на този период може да се каже, че след смъртта на Атила през 453г. хунския военно-племенен съюз се разпаднал. Синовеите на Атила - Денгизих и Ерхан, поели водачеството над хунските племена. Те обаче били принудени да се изселят от Панония и да се остановят в Северозападното Причерноморие. През 469г. Денгизих е убит в битка някъде из Тракия. Така Ернах се превръща в пълновластен господар на оцелялата част от хунския съюз. Той обаче не е в състояние да задържи уногурските и българските племена, напираси от североизток. Залезът на хуните довел до изявата на нови племена, които станали фактор в Югоизточна Европа. Сред тези племена били и българите.

С течение на времето в Причерноморските и Приазовските степи се създават два български военно-племенни съюза - кутригури, западен клон, и утигури, източен клон. През 551г. кутригуркият вожд Хиниалон като съюзник на

гепидите срещу лангобардите напада византийските провинции Илирик и Тракия, а утригурският вожд Сандилх по искане на Византия разгромява кутригурските племена. Две години по-късно - в 553г., кутригурите от Тракия били разбити. В периода 558-559г. кутригури и славяни извързвали опустошителни набези из целия Балкански полуостров. Междувременно в този период утигурите, предвождани от Сандилх опустошили селищата на кутригурите. Така между утигури и кутригури започнала продължителна война.

С появата на аварите в Северното Причерноморие и Прикавказие положението се променило. Аварите се опълчили срещу утигурите, залите и савирите. Това довело да сближаването на кутригури и авари. Голяма част от кутригурите се отправили на запад заедно с предвижването на аварите в посока Панония.

През 60-те години на VI в. тюрките проникнали в Приазовието и Прикавказието. Българските племена там били покорени. През 581г. Тюркският хаганат се разпаднал на западна и източна част, като българите останали в най-западната част на Западнотюркският хаганат. В периода 582-602г. Булгар с 10 000 българи преминава Дунава и се заселва на юг от голямата река. Това става с разрешение на Византия.

150-годишният период означен с името на Ирник може да бъде раздлен на три подпериода:

1. Българите са част от състава на източнохунския съюз. В "Именника" чрез дилом годината е отразено възкачването на Ирник/Ернах. Това може да бъде обяснено само по един начин, а именно, че е призната върховната власт на Ернах като продължение на върховната власт на Атила от българските племена, които придружават изтеглянето на Ернах към Малка Скития и на българите, живеещи в Причерноморието и Приазовието. Ернах продължава да властва над българските племена и след смъртта на брат му Денгизих.

2. Българите са вече независими племена. От 70-те години на V в. до 50-те на VI в. липсват сведения за българите. Няма никакви данни за техните

вождове и за събития свързани с тях. Едва през 50-те години на VI в., чрез нападения над Византия и чрез военните действия между кутригури и утигури стават ясни някои важни години от живота на древните българи и техните вождове: 551г. - Хиниалон, вожд на кутригурите; 551-559г. - Сандилх, вожд на утигурите; 558-559г. - Заберган, вожд на кутригурите.

3. Българите вече са под аварска и тюркска зависимост. В началото на 60-те години на VI в. утигурите са подчинени на аварите, докато кутригурите са съюзници на аварите. Така в края на 60-те години на VI в. кутригури и утигури вече са покорени от тюрките. След междуособиците в хаганата през 80-те години българските племена стават част от Западнотюркския хаганат. Може да се изкаже предположение, че вследствие на тези междуособици някои български племена добиват частична независимост или полузависимост. Само по този начин могат да бъдат обяснени следните две събития: преселението от 582-602г. начело с Булгар на юг от Дунав и това, че уногондурите получават независимост или полузависимост през 603г. при наместника Гостун и през 605г. при Кубрат.

Едва ли може да се твърди, че в родовата памет на българите от края на VII или началото на VIII в. не е имало представа за тези събития и за тези ханове от трите условни подпериода. Първият подпериод, когато българите са част от хунския военно-племенен съюз, е отразен чрез датировка на смъртта на Атила и възкачването на Ернах. Самият факт, че отразената в "Именника" година на възкачване на Ирник съвпада с действителната година на смърт на Атила е от изключителна важност. Оттук може да се допусне, че за съставителя на "Именника" Ирник е реална личност от тяхната история и данните за него са били грижливо пазени в родовата памет. Те са били данни за нещо реално - признаване на върховната власт на Ернах над българските племена в Северното Причерноморие и Приазовие в рамките на източния хунски съюз, които се явява продължител на Атиловата империя.

Вторият подпериод, вече когато българите са независими племена от 70-те години на V в. до 50-те години на VI в., не е отразен пряко в "Именника". Той

косвено е включен в 150-годишния период на Ирник. Има две вероятни причини в този подпериод да не са записани никакви имена на владетели:

1. За съставителя на "Именника" това е бил тъмен период със смътни представи за събития и владетели;

2. За съставителя това е бил известен период, но не са записани поради необходимостта "Именника" да бъде кратък.

Третият подпериод, когато българите са под аварска и тюркска зависимост, също не е отразен пряко в "Именника". Причините пак могат да бъдат същите:

1. За съставителя на "Именника" това е бил тъмен период със смътни представи за владетели и събития и едва в 603г. е отразен наместника Гостун, а в 605г. - Кубрат.

2. За съставителя на "Именника" това е бил напълно известен период, но е отразен едва края му чрез наместника Гостун и Кубрат.

Периода 453-603г. и съотнасянето му към 150-годишния период от "Именника" обозначен с името на Ирник води до следните изводи:

Първият извод е че, въпросният 150-годишен период за съставителя е напълно реален период от миналото на българите. Началото му е отразено чрез Ирник/ернах. Той е върховен владетел на българските племена от Северното Причерноморие и Приазовието. Историята на българите след Ирник не е отразена, което неминуемо води до увеличаване на периода на управление на Ирник до първите сигурни данни - тези за наместника Гостун и за хан Кубрат. Ирник всъщност като пръв владетел става представител на целия период.

Вторият извод е, че за автора на "Именника" този 150-годишен период е вече изминал, но е отразено само възкачването на Ирник като начало на периода. И този период свършва с възкачването на Гостун и на Кубрат.

От тези два извода следва, че Ирник не може да бъде легендаризиран и митологизиран. Освен това той не може да бъде представен и за библейска личност. Тази част от "Именника" отразява участието на българските племена в хунския съюз под водачеството на Ирник и след това на Гостун и Кубрат. Преданието за Ирник е много точно и именно поради тази причина се обяснява точността на датировката на Ирник по древнобългарския календар с датировката на Ернах чрез установяване на смъртта на баща му Атила през 453г.²²

Периодът 153-453г., отъждествен с личността Авитохол, и периодът 453-603г., отъждествен с личността Ирник, са тясно свързани в родовата памет чрез Атила и Ернах в съотношение баща-син. Народното предание за Атила като велик завоевател не може да бъде отделено от Ернах, колкото и той да бъде незначителен спрямо баща си. Народното предание за Ернах като вожд на хунски и български племена в новия хунски съюз, с територия Малка Скития, Причерноморието и Приазовието, не може да бъде отделено от това за великия му баща Атила.

В обобщение летописа "Именник на българските ханове" започва със съобщение за Авитохол и Ирник. Съставителят му използва думата "ЖИТЬ", т.е. "живя". Така Авитохол и Ирник са разграничени от съобщенията за останалите ханове: "Авитохол живя 300 години", "Ирник живя 150 години". Чрез тези изрази и чрез цикловата година дилом твирем се хронологизират определени периоди от време: от дилом 153г. до дилом 453г. и от дилом 453г. до дохс 603г. Тези датировки са исторически факт, който не може да бъде оспорен по никакъв начин. Чрез тълкуванията на тези съобщения може да се направят няколко обобщения:

1. Авитохол и Ирник са митични личности с библейска възраст;
2. Авитохол и Ирник са легендарни периоди със загатнати исторически сведения;
3. Чрез Авитохол и Ирник като исторически личности са предадени действителни периоди;

За първото обобщение, че Авитохол и Ирник са митични личности с библейска възраст, липсват реални аргументи. Причината за това се крие във факта, че съвпадението на дилом-453г., която се явява разделна година между Авитохол и Ирник е всъщност исторически установената 453г., която се явява разделна между Атила и Ернах - бащата умира, наследява го сина. Изводът за тъждествеността между Атила и Авитохол и между Ернах и Ирник не може да подлежи на съмнение. Поддръжниците на тезата, че Авитохол и Ирник са библейски личности с библейска възраст не са били запознати със съвпадението между дилом 453г. и историческата 453г.

Второто становище, че Авитохол и Ирник са легендарни периоди със загатнати исторически сведения, поначало може да бъде поддържано. Авитохол и Ирник са признати за Атила и Ернах, като връзката между Ирник и Ернах се прави на база данните за събития, описани от хронисти в историческите извори. Привържениците на това становище обаче не са били запознати с правилното хронологизиране на Авитохол и Ирник и разделителната година между тях - Атиловата смърт през 453г.

При третото становище, а именно, че Авитохол и Ирник са епоними на исторически периоди, се изисква двамата владетели да бъдат хронологизирани по данни от "Именника". Това становище всъщност е най-правилното.

За връзката между Авитохол и Ирник съответно с Атила и Ернах са изказани три мнения:

При първото мнение Авитохол и Ирник са Атила и Ернах в съотношение баща и син. Това мнение е най-ранно и всъщност то има най-много поддръжници. То се обозначава най-вече на звуковата близост на имената Ирник и Ернах, Ернак, Хернах, но и на историческите обстоятелства, каквото е преселението на хунските племена на изток. Приравняването на цикловата година дилом-453г. с историческата 453г. потвърждава това мнение. Това е годината на смъртта на Атила и поемането на властта от Ернах.

Второто мнение може да се разгледа така: Авитохол не е Атила, а Ирник е Ернах. Ако разгледаме обаче първото мнение, което се потвърждава от дилом 453г., то следва, че се обезсилва твърдението, че Авитохол не е Атила.

Някои български историци, сред които Васил Златарски²³ и Иван Богданов²⁴, са на трето, съвсем различно мнение. Те смятат, че Авитохол и Ирник не са Атила и Ернах. Причина за това становище е неправилното им хронологизиране на Авитохол и Ирник. По тяхното хронологизиране годината на смъртта на Атила и възкачването на Ернах не съвпада с датировката на Авитохол и Ирник.

От тези три становища, може би най-правилно е първото. Причините за това са няколко:

Първата причина се крие в хронологичното доказателство, като дилом 453г. като разделна година между Авитохол и Ирник съвпада с историческата разделна 453г. между Атила и Ернах, когато е смъртта на Атила.

Втората причина може да се разгледа в етимологичните доказателства. Изказано е мнение, че Атила може да бъде прякор на хунския вожд, а Авитохол да е рожденното му хунско име, което е запазено и отразено в "Именника". Съществува и обратната възможност - Атила да е рожденното име. Освен това Атила може да е име създадено за него по време на могъщата хунска империя с цел да се отрази в негово лице върхът на историята на хуните и връзката му с предходните владетели.

Първият исторически период в "Именника" от дилом 153г. до дилом 453г., отъждествен с името Авитохол е хронологичен факт, който е установен по древнобългарския календар.²⁵ Съвсем отделен въпрос обаче е дали Авитохол е Атила, дали е хунски владетел от II век, дали е митичен или легендарен прадед, т.е. син на прадедите. Като оставим настрана тези догатки обаче е повече от ясно, че в периода 153-453г. се вместили определени събития от историята на хуни и българи. А оттук може вече да се тълкува тезата за това дали българи и хуни са тъждествени или самостоятелни родствени народи. Що се отнася до 300-то години, които са отчетени назад във времето от

действителната историческа датировка - смъртта на Атила и наследяването на властта от Ернах през 453г., възниква въпроса на какъв принцип са закръглени тези 300 години. Те може да са само удвояване на периода от 150 години за Ернах-Ирник, като целта е да се придаде предимство на Авитохол като родоначалник на ханския род и ханската власт. Те обаче могат да бъдат и отражение на смъртно запазено в родовата памет действително събитие от историята на българите, което е отразено със закръгляне на годините.

Вторият исторически период от "Именника" от дилом-453г. до дохс-603г. обозначен с епонима Ирник, също е хронологичен факт за съставителите на летописа. Този период не е определен случайно. Неговата начална година дилом-453г. съвпада с историческата 453г., когато е смъртта на Атила и възкачването на Ернах. Може да се предположи, че всеки от синовете на Атила още преди 453г, е бил свързан с определени племена и територии в рамките на хунската империя, управлявана от Атила като върховен владетел. Може да се предположи, че Ирник-Ернах е бил свързан с най-източните части на хунския племенен съюз, а именно Причерноморието и Приазовието, които са обитавани и от български племена. Само така може да се обясни отразяването му в "Именника" като пръв владетел след Авитохол-Атила и превръщането му в епоним спрямо владетелите след него до наместника Гостун. Крайната година на този период - дохс-603г., като година на започване на управлението на наместника Гостун за съставителите на "Именника" е свързана с реални събития. Тук вече възниква въпроса какви събития след действителната смърт на Ирник-Ернах са имали съставителите на "Именника", за да определят годината дохс 603г. за крайна на този период.

Името на третия владетел е Гостун. На фона на управлението на предходните, за него е дадено управление от 2 години. Освен това в "Именника" ясно е казано, че той е наместник и е от друг род - Ерми. Неговото наместничество предхожда управлението на Кубрат и се свързва с тюркската зависимост. Някои историци отъждествяват Гостун със споменатия във византийските източници Органа, който е бил чичо на Кубрат. Той обаче е от друг род - Ерми, затова по-всяка вероятност е вуйчо на Кубрат. Кубрат е

седнал на трона в твърде ранна детска възраст, което е наложило регентско управление. Името Органа е от ирански произход и означава здрав, силен. Фактът, че Гостун е от друг род не изключва възможността той да е наместник на сюзерена.

Според Л. Гумильов²⁶ българския Органа е всъщност тюркският владетел Кюлюг Сибир хан, който е управлявал Западно-Тюркския каганат от 630-631г. и всъщност той поставя Кубрат за владетел на васалните българи и е негов родственик. Кюлюг Сибир хан е от племенната група "дулу". Той обаче е свален и убит от противниците си "нушиби". Подобно твърдение обаче е лишено от всякакви исторически основания, тъй като то не е подкрепено от историческите извори.

Според "Именника" Гостун поема властта в годината "дохс твирем". Ако привърнем данните от "Именника", то дохс годината като началото на наместничеството е 603г. Тя се предопределя от 453г. като година на смъртта на Атила и поемането на властта от Ернах. Като се прибавят 150 години към нея се получава точно 603г. А 603г. приравнена към древнобългарския календар е дохс година. Освен това тази година се потвърждава и от поемането на властта от Кубрат - като се прибави 2 години наместничество се получава 605г., която съответства на цикловата година шегор, съответно за Кубрат. Така посочените данни за наместничеството на Гостун за период от 2 години се потвърждават и в "Именника" определено не е допусната грешка - Гостун и Кубрат поемат властта като подчинени владетели на западнотюркския каган през първото десетилетие на VII в.

За Кубрат в "Именника" се казва: "Курт 60 години държа. Родът му Дуло, а годината му шегор твирем". Цикловата година шегор съответства на приравнените към григорианските години 581, 593, 605, 617, 629.

Така единствената възможна шегор година, която може да съответства за начална година на управлението на Кубрат е григорианската 605г. Освен това тя се предопределя и от смъртта на Атила през 453г. и възкачването на Ернах през същата година. От годината на Атиловата смърт - 453г. като се прибави

150 години за периода на Ирник и наместничеството на Гостун се получава 605г., а тя е шегор година.

От историческите извори знаем, че в края на VI в. българите са подчинени на Западно-Тюркския хаганат. В периода 567-568г. те заедно с хазари и беленджери признават върховната власт на тюрките. В своята подчиненост, дали пълна, дали васална, те имат свои вожд Кубрат, около когото се обединяват. Някъде около 632г. Кубрат успява да стане независим владетел на Старата Велика България.

През шегор 605г. Кубрат застава начело на уногундурите, тъй като "Именника" не би могъл да отрази създаването на Старата Велика България и ставането на независим владетел на Кубрат през 632г. Причините за това са няколко.

На първо място ако се прибавят 60 години управление на Кубрат от 632г. като година на неговата смърт ще се получи 693г. Но това е невъзможно, тъй като Аспарух става самостоятелен владетел през 668г., а освен това договора, с който е юридически призната България от Византия е подписан през 681г., когато начело на държавата стои пак Аспарух. Това несъответствие обаче става причина някои изследователи да смятат , че в "Именника" са отразени годините на живот, а не годините на управление на Кубрат.

Другата съществена причина се крие в това, че 632г. е верени година. Освен това за смъртта на Кубрат в източниците се пише, че той е починал, когато император Констанс II е пребивавал на Запад между 663-668г. Това се потвърждава и от "Именника" - от възкачването на Кубрат през 605г. като се прибавят 60 години се получава годината 665.

Изхождайки от данните в "Именника" и от другите исторически извори могат да се направят следните изводи:

1. През 60-те години на VI в. българските племена са покорени от тюрките, като племенната организация е запазена, а племенните вождове са подчинени на тюркския хаган.

2. Гостун е наместник на Кубрат в периода 603-605г. Вероятно наместничеството се налага поради непълнолетието на законния наследник Кубрат.

3. Кубрат става племенен вожд, т.е. хан на уногундурите през 605г., която е шегор година.

4. Преди 632г. в Тюркския хаганат настъпват междуособици. Тогава подчинените български племена се обединяват около Кубрат и извоюват своята независимост от хагана. Кубрат основава Старата Велика България. Тя е обширно военно-племенно обединение начело с Кубрат, който умира през 665г.

Българите се освобождават през 632г. от господството на тюрките. Това обаче не означава, че тази година е и начало на управлението на Кубрат. Той става племенен вожд на уногундурите през 605г. и независим владетел на Старата Велика България през 632г. Ако обаче се сметне, че началната година на управление на Кубрат е 632г. се стига до грешната теза, че Кубрат е живял 60 години, а не че е управлявал 60 години.

Изследователите на "Именника", както и историците, се разделят на две групи при тълкуването на упоменатите 60 години за Кубрат. Според някои Кубрат държи властта, т.е. властва, управлява, ханува 60 години. Другата група са на мнение, че Кубрат е живял 60 години.

В "Именника" обаче много ясно се казва, че "Курт 60 години държа." Следователно той държи властта, управлението, а не живота. Същото е значението и на израза "Тези петимата държаха князуването..." Ако се погледне в "Именника" какво е написано за Авитохол и Ирник: "Авитохол живя 300 години"; "Ирник живя 150", съставителите на летописа ясно са показали, че става въпрос за живот, а не за управление. За останалите владетели от "Именника" също се дават години на управление: "Аспарух княз 61 години", т.е. Аспарух е управлявал 61 години. Освен това от Гостун нататък на всички владетели се дават годините на управление, а не на живот.

Що се отнася до Батбаян, в "Именника" той е отразен с името Безмер. За него е отбелязано: "Безмер - 3 години. А родът на този Дуло, а годината му шегор вечем". Цикловата година шегор може да съответства на григорианските години 641, 653, 665, 677 и 689. Единствената възможна шегор година за начало на управлението на Батбаян е 665г. През шегор годината 653г. е управлявал Кубрат, а през шегор годината 677 - Аспарух. Освен това шегор годината 665г. може да се определи и от 453, когато умира Атила и го наследява Ернах. Така като се прибави към 453г. 150 годишния период обозначен с името на Ирник и се прибавят 2-те години наместничество на Гостун и 60-те години управление на Кубрат се получава точно годината 665г. Освен това от датировките за Аспарух става ясно, че Аспарух става племенен вожд на уногондурите като съвладетел на Кубрат 2 години след образуването на Старата Велика България. Той остава такъв и по време на властването на Батбаян. Аспарух става самостоятелен владетел едва на третата година от управлението на Батбаян. Така посочените данни от "Именника" за Батбаян са достоверни.

Безмер-Батбаян може да бъде хронологизиран правилно единствено по данни от "Именника". Като първороден Кубратов син той се е ползвал със същите права като баща си. Безмер-Батбаян е бил върховен владетел спрямо братята си, които са били съвладетели на определени племена и територии. Тригодишното управление на Батбаян е крайна част от 515-годишното управление на князете с остригани глави оттатък Дунава. Освен това то съвпада с началната част на това управление - 153г. е началото на периода на Авитохол.

Съставителите на "Именника" включват и допълнителна информация между съобщенията за Батбаян-Безмер и Аспарух-Исперих. В "Именника" е казано: "Тези петима князе държаха князуването от другата страна на Дунава 515 години с остригани глави. И след това дойде на страната на Дунава Исперих княз. Същото и досега". Между началната година от периода на Авитохол и крайната година от управлението на Батбаян-Безмер има точно 515г. Тези години съвпадат напълно с григорианския календар. Доказаната връзка

между 668г. и 153г. въз основа на разликата от 515г., която е посочена и в "Именника" е доказателство за верността на тълкуването на съобщенията за петимата ханове и резултата от него, а именно тяхното хронологизиране. От друга страна това е доказателство и за точността на "Именника" в тази част като документ. Съставителите му са отразили точно годините на управление на всеки един от петимата ханове. Оттук може да се направи извода, че допълнителната информация за 515г. общо управление на петимата ханове е достоверна и в "Именника" не е допусната грешка.

Бележки:

- ¹ - Имал е задача да опише съставните части на т.нар. хронографи-сборници с преводи от гръцки на старобългарски език.
- ² - В 1870г. хърватския историк Фр. Рачки нарича този писмен паметник "Именник".
- ³ - Съхранява се в Държавния исторически музей в Москва. Описан е от руския археограф архимандрит Леонид през 1894г.
- ⁴ - Съхранява се в Руската национална библиотека в Санкт Петербург. Смята се за първообраз на Московския препис.
- ⁵ - Съхранява се в Държавния исторически музей в Москва.
- ⁶ - Превода е на Моско Москов. Различните изследователи имат различни виждания относно някои календарни термини. Виж М. Москов "Именник на българските ханове - ново тълкуване" - 1988г.
- ⁷ - Виж Йо. Миккола "Тюркско-болгарское леточисление" - 1913г.
- ⁸ - Виж П. Добрев "Заимстван ли е прабългарския календар" - 1986г.
- ⁹ - Виж бележка N 7
- ¹⁰ - Виж В. Златарски "История на българската държава през средните векове" т. 1, част 1 - 1970г.
- ¹¹ - Виж П. Добрев "Надписи и азбука на прабългарите" - 1987г.
- ¹² - Виж М. Москов "Именник на българските ханове - ново тълкуване" - 1988г.
- ¹³ - Хронологизирането е по Моско Москов - "Именник на българските ханове - ново тълкуване" - 1988г.
- ¹⁴ - Виж В. Златарски "История на Първото Българско царство. I. Епоха на хуно-българско надмощие".
- ¹⁵ - Унгарски тюрколог, който смята, че прабългарите се откъсват от туранската етническа общност, далеч преди тя да се обособи в VIII - IX век като тюрко-алтайска, аналогично на прибалтийските народи - пруси, латвийци, и литовци, като са се обособили в много ранен етап от славянската група.

- ¹⁶ - Виж Ал. Бурмов "Въпроси из историята на прабългарите" - Годишник на СУ - 1948г.
- ¹⁷ - Виж П. Петров "Образуване на българската държавност" 1981г.
- ¹⁸ - Виж бележка N 15
- ¹⁹ - Виж Д. Дечев "Източногерманския произход на българското народно име".
Годишник на СУ - 1926г.
- ²⁰ - Виж бележка N 16
- ²¹ - Виж В. Бешевлиев "Първобългарите" 1981г.
- ²² - Виж бележка N 12.
- ²³ - Виж бележка N 10.
- ²⁴ Виж Ив. Богданов "Именник на българските ханове" 1981г.
- ²⁵ - Виж бележка N 12.
- ²⁶ - Виж Л. Гумильов "Древни тюрки"

IV. Теории за прародината на българите

През последните няколко века се появяват много и различни хипотези за произхода на древните българи. С течение на времето някои от тези теории са отживели. Има обаче такива, които са актуални и днес. Някои факти от едната теория се примесват с факти от друга. Лингвистичните, археологическите и други данни, които съдържат в себе си някаква доказателствена стойност много често се смесват с други.

1. Памиро-ферганска теория

Петър Добрев е един от основните застъпници на т.нар. "памиро-ферганска" теза. В най-общи линии тезата на Петър Добрев гласи, че древната родина на българите са днешните планински вериги Памир и Хиндукуш. Той се опира най-вече на лингвистичните данни. В своето съобщение Михаил Сирийски споменава, че българите са започнали преселението си от планината Имеон. Петър Добрев твърди, че всъщност планината Имеон са днешните планински вериги Памир и Хиндукуш. В своите трудове авторът се опитва да докаже, че древните българи са част от земеделска иранска общност, която е обитавала античната област Бактрия¹. Идеите на Петър Добрев придобиват широка популярност както сред любителите историци и широката общественост, така и сред академичната общност. Авторът смята, че древните българи са 100% иранци, при това 100% земеделци. За тях Петър Добрев твърди, че са живяли от най-древни времена в района на град Балх², в историческата област Бактрия³.

Като основно доказателство към своята теза Петър Добрев отчита сведенията в Махабхарата⁴. Там се споменава за народа балхики, който авторът оприличава с българи. Причината за тази съпоставка е лингвистичната близост балхики - българи. По-късно в тези райони идват кушаните⁵, които прогонват балхиките/българи от техните територии в

Бактрия. Така започва преселението на балхиките/българи към Кавказ. Те били предвождани от Вунд/Вънд, за когото споменава Мовзес Хоренаци.

Оттук обаче започват няколкото "но", с които стават ясни пробойните в тезата на Петър Добрев. Като цяло авторът се опира на близостта в звученето на "балх" и балхики с българи. Споменатият народ "бхух" в "Ашхарацуиц" е разчетен от проф. Емерян като "булх", а това също е много близко в звуково отношение до "българи". Този народ е локализиран в Хиндукуш. Освен това арабският автор Димашки говори за областта Балхара. Тя също е локализирана в района на Хиндукуш. Звуковата близост също е налице. Всичко това дава основание на Петър Добрев да свърже планината Имеон с Памира-Хиндукушкия масив в Средна Азия.

Като доказателство за твърденията си Петър Добрев посочва китайските хроники. Там се споменава държавата Боло⁶, намираща се в Средна Азия.

Основните доводи на автора се откриват в лингвистиката, с което се показва близостта с езика на съвременните памирски таджики. Петър Добрев обръща внимание на факта, че в българския език, както в миналото, така и днес за някои понятия се срещат синонимни думи. Такива например са: красив - хубав, лош - зъл, бягам - тичам, движа се - вървя, храня се - ям, къщадом, невяста - булка и други подобни. Една част от тези думи безспорно принадлежат към славянските езици. Такива са: красив, зъл, невяста, движа се, дом. Техните синоними обаче нямат аналог в славянското езиково семейство. Тогава най-логичното, което може да се каже е ,че са езикови остатъци от население, което не може да се причисли към ранносредновековните славянски заселници по Балканския полуостров. Такова население могат да бъдат само древните българи.

Думите "хуб" и "хуби" се срещат навсякъде в Памир и означават "красив". Там се среща и думата "лош", която пък означава "негоден". Пак в Памир могат да бъдат чути думите "хран", "тич", които значат съответно "храна" и "тичам". В езика на мунджаните, както и в останалите памирски езици се среща думата "вула", която има значение на "булка", "невяста". Навсякъде в Памир и Хиндукуш се среща думата "къща", като дарданите в Хиндукуш

наричат жилищата изградени от камък "къшт", а пущуните пък наричат своите летни жилища и шатри "къждый". Саките, които са обитавали териториите на Източен Памир през I-II в. са наричали замъците си "къжда" или "каоща". Примерите за такива думи са многобройни⁷.

Така Петър Добрев започва да говори за памирската прародина. Той обаче изцяло игнорира археологическите доказателства. Авторът твърди, че кушаните прогонват българите от Бактрия. Едновременно с това твърдение като доказателствен материал за антропологичния вид на древните българи използва склупторни кушански портрети от двореца Халчаян.

Дискусионно е и виждането му по отношение на наименованието Балх с българи. Източноиранското "балх" е равносилно на западноиранското "Бахди/Бахтри". А това в древногръцка транскрипция звучи като Бактра - главен град на областта Бактрия. Оттук излиза, че древното название на Балх е Бахди/Бахтри. Освен всичко това индийският автор Панини в V в.пр.н.е. споменава за град с име Балхика⁸. Истината обаче е, че названието Балх не се използва от местното население до идването на кушаните.

В действителност Димишки използва понятието Балхара, но той отнася това понятие за планината Балхар⁹.

Населението на Бактрия отпреди кушанското нахлуване има ясно изразена цивилизационна изява. Това е доказано от археологията на района - Бактрийско-Маргианския археологически комплекс¹⁰.

Освен това споменът за зороастризма е много силен сред потомците на това население. Въпреки, че ислямът тук е наложен по кръвав начин, той не е могъл да заличи учението на пророка Заратуштра¹¹. Дори днес тази религия се изповядва тайно от някои групи кюрди, перси и парси. Така, че изникват няколко логични въпроса. Например защо религиозните вярвания и митове не са се запазили и сред древните българи? Имайки предвид, че българите/бактрийци са напуснали тези територии много преди арабската инвазия, как не са съхранили нищо от зороастризма? Нека не забравяме и друго религиозно учение в тези земи - будизма. То има широко

разпространение в тези територии до идването на кушаните. При древните българи отново няма никакъв спомен за това учение. Ако българите/бактрийци, представени от Петър Добрев като земеделска общност, с утвърдени държавни традиции, появявайки се в Кавказ защо не са създали висококултурна и известна държава? С изключение на няколко епизодични споменавания на Вънд/Вунд в Кавказ от някои автори древните българи си остават незабелязани от други автори.

Един от основните източници за сведения от историята на този район са двете части на "Биография на Шенраб" съответно от края на IX век и от края на XIV век, както и "Тибетско-шаншунски речник" от 1842г., в който са поместени съчинения по религия, хронология и най-важното за нас географски карти от Древността.

В една от картите на "Тибетско-шаншунския речник" са отбелязани 64 страни и градове, които са идентифицирани от руския тибетолог Бранислав Кузнецов. Там са обозначени "страната на саките" с нейното разположение през II век пр.н.е., "страната на свирепото племе медите", страната Хосмо¹², страната Гъялаг-Ома¹³, Мулестон¹⁴, град Насендра¹⁵. На тази карта е изобразена и Бактрия. Имайки предвид, че на картата липсва Римската империя, а едновременно с това са посочени Александрия и Вавилон може да се заключи, че тя е от края на IV век пр.н.е до първата половина на II век пр.н.е.

Прототипът на картата не е тибетски, а ирански - центърът, по който тя е ориентирана, се намира в Пасардага¹⁶. В този типичен ирански документ никъде не се споменава нито едно название, което фонетично да бъде близо до българите. Не стига това, ами в картата дори не е отбелязано никакво българско присъствие. Същото е и с македонците на Александър Велики - никъде те не споменават българите, дори и при завладяването на Бактрия.

Във втората част на "Биография на Шенраб" е поместена друга карта. Тя също е разчетена от Бранислав Кузнецов. Там вече е изобразен и Рим. Оттук вече може да се заключи, че картата отразява периода I-II век от н.е. На картата Римската империя е отразена в своя апогей - в нейните владения са

Мала Азия, Сирия, Палестина, Северна Месопотамия. Тук вече е обозначен градът Bha-ra-bha и стараната Bha-ling-bha. Според Петър Добрев вероятно това са българските владения в Бактрия. Бранислав Кузнецов смята, че с името Bha-ra-bha се обозначават пахвалите.

Една от най-големите пробойни в тезата на Петър Добрев е, че българите/бактрийци са земеделци. Ако бяха такива те нямаше как да осъществяват своите мащабни преселения. Причината за това е напълно естествена - препитанието им би било свързано със земята и уседналия начин на живот. Ако обърнем поглед към погребалните обичаи на бактрийците и древните българи ще видим и липсата на съответствия. Освен това при древните бактрийци не съществува обичая с изкуствената черепна деформация. За сметка на това този обичай при древните българи е широко разпространен.

Друга пробойна, която съществува в тезата на Петър Добрев, е свързана с личните имена на българските владетели от езическия период. Той намира връзка между имената на много владетели и част от аристокрацията с имена на владетели на други ирански народи. Например името Аспарух има като свои подобия следните ранни индоирански имена: аланския княз Аспар, живял през VI век, дейлемските князе с име Аспар, сарматският княз Аспург, мидийския княз Гаспар, персийския велможа Испер и др. Имената на Аспаруховите братя - Батбаян и Котраг са подобни на персийския велможа Батай и скитския цар Котракс. Името на прочутия българския владетел Крум е често срещано сред източноиранците под формата Грумбат - такова име носи царят на хионитите през IV век. А името на Омуртаг напомня това на сарматския княз Амердаг. Името на Кардам е сходно с името на господаря на Балх - Кардама. Името на Зиези напомня това на сарматския княз Зизаис.

Според Петър Добрев ако се прибавят и имената на владетелите Ирник, Гостун, Севар, Винех, Сабин, Расате и велможите Мостич¹⁷, Негавон¹⁸, Сондоке¹⁹, Мармаис²⁰, Корсис²¹, Есхач²², Докс²³, Кракра²⁴, Ивац²⁵, които всички имат аналогии сред дворецовите среди на народите от иранския кръг, се

откроява една силно изразена връзка между българската аристокрация и аристокрацията при иранските народи.

Такива имена обаче има и в Кавказ. Двама от древните иберийски царе²⁶ са носили имена Аспарук и Кардцарм или Картам. А и освен това до днес се срещат старинни имена като Зиези, Дуло, Аспарух, Кубрат, Гостун, Телец, Кормисош, Кардам, Крум, Омуртаг, Борис, но в различни варианти.

Определено може да се каже, че идеите на Петър Добрев са загубили своята първоначална популярност. Причината може и се крие в това, че когато става дума за хронологично или фактологично конкретизиране на предполагаемото присъствие на българите в Бактрия векове преди новата ера, той изведнъж става твърде мълчалив или се задоволява с общи фрази и заключения.

Бележки:

- ¹ - Виж П. Добрев "Балхара край Памир. Поглед към българската прародина" - 1997г.
- ² - Днес малък град в провинция Балх, Афганистан.
- ³ - Историческа област, обхващаща днешен Северен Афганистан, в части от планините Памир и Хиндукуш и на запад от тях около своя главен град - днешния Балх в Афганистан.
- ⁴ - Санскритски епос, състоящ се от 100 000 куплета, разделени на 18 книги. Обемът на творбата предполага повече от един автор. Датирването на събитията, описани тук, както и на самото написване на епоса са предмет на спорове. Основна част от творбата е писана преди новата ера.
- ⁵ - Един от петте клона на юеджи, номадски индоевропейски (може би тохарски или ирански) народ, преселил се от Тамирския басейн в Бактрия.
- ⁶ - Според А. Малявкин "Балу и някои други варианти на името се явяват транскрипции на топонима Болор/Болуй. Това е планински район на юг от хребета Каракорум, разположен по горното течение на река Инд и в долината на река Гилгит. Отговаря на съвременното Балтистан, на север от индийския щат Джаму и Кашмир. Топонима се появява през VI век.
- ⁷ - Виж П. Добрев "Сага за древните българи".
- ⁸ - Закономерна санскритска транскрипция на авестинското му название Бахдис.
- ⁹ - Вероятно хребета Болор. Виж бележка N 6.
- ¹⁰ - Археологически находки на територията на Северен Афганистан от II хил. пр.н.е. с център района около Балх в средното течение на река Амударя.
- ¹¹ - Ирански религиозен реформатор, основоположник на зороастризма, национална религия на Персия.
- ¹² - Съответства на Хизистан.
- ¹³ - Съответства на Вавилон.
- ¹⁴ - В Палестина.
- ¹⁵ - Град Александрия.

- ¹⁶ - Една от първите династични столици на Ахеменидската империя през VI в. пр.н.е. от Кир II Велики.
- ¹⁷ - Висш държавен сановник при управлението на царете Симеон и Петър I.
- ¹⁸ - От рода Кубиар, зера-таркан при хан Омуртаг.
- ¹⁹ - На служба при княз Борис I Михаил от участниците в преговорите с папството.
- ²⁰ - Български пълководец при цар Симеон Велики.
- ²¹ - Военноначалник от IX век на служба при хан Омуртаг. От рода Чакарар.
- ²² - Велможа на княз Борис I Михаил.
- ²³ - Споменат е в летописна бележка към "Чивидинското евангелие" като брат на княз Борис. Въз основа на това се приема за син на хан Пресиян.
- ²⁴ - Български велможа и военноначалник от времето на цар Самуил.
- ²⁵ - Български велможа и военноначалник от времето на цар Самуил.
- ²⁶ - Иверия, Иберия име дадено от древните гърци и римляни на грузинското кралство Картли от периода IV век пр.н.е. - V век. Намира се на територията на днешна Грузия.

2. Хунска теория

След възстановяването на българската държава от петвековното османско господство започва и изграждането на родната ни историческа наука. Още тогава започва приравняването на имената на първите двама владетели от "Именника" - Авитохол и Ирник с Атила и Ернах. Така се полагат основите на т.нар. хунска теория за произхода на прабългарите. Основоположници на тази хипотеза са В. Златарски, Г. Баласчев, Д. Дечев, П. Мутафчиев. Тази теория става популярна в Западна Европа благодарение на англичанина Ст. Рънсиман, който популяризира вижданията на Златарски. Така в началото на XX век хунската теория става доминираща в българската историческа наука.

В 1918г. Васил Златарски издава своя труд "История на българската държава през средните векове"¹, т.1. Авторът смята, че първоначалната история на българите трябва да се търси в историята на средно-азиатските тюркски народи, които всъщност са били назовавани хуни. Според Златарски тези народи по-късно носят името българи. В основата на тази теория стои твърдението, че хуните тръгват на запад. Една част от тях обаче остава в земите непосредствено на изток от река Дон и Азовско море и около река Кубан, където образуват голяма държава. Златарски нарича тези хуни източни хуни и смята, че всъщност те носят общото име българи. Държавата на източните хуни се разпаднала през 433г. Тогава главните племена утигури и кутригури основали две племенни държави, като по този начин българското име изчезнало. Държавата на западните хуни, предвождани от Атила и Ернах, се разпаднала през 454г. Това довело до предвижването на запад на кутригурите.

Немският учен Каспар Цойс в своя труд "Германците и техните съседи"² също разглежда произхода на древните българи. В произведението си той изтъква твърдението, че българите са онази част от хуните, които отстъпват на изток към Черно и Азовско море след смъртта на Атила и разпадането на

огромната му държава. Като доказателство към теорията си Цойс изтъква факта, че Прокопий не упоглежда името българи, а нарича българите хуни. Според авторът българи и хуни били синоними. Следователно оттук българи е общо название на всички хунски народи. Освен това Цойс обявява кутригурите и утигурите за подразделение на българите.

В произведението "Хронология" Г. Наги твърди, че панонските българи били потомци на кутригурите. Такова мнение споделя и Маркуарт, написал "Хронология". Той също смята, че българи е сборно обозначение на различни хунски племена. А тези хунски племена след смъртта на Атила се установили по Долни Дунав и Днепър. Затова авторът ги нарича хуно-български племена. Той смята, че съседи на тези хуно-българските племена били сабирите и аланите, а териториите, които заемали били от северния склон на Кавказ покрай източния бряг на Азовско море до Керамийския Босфор. Племената се обединили под името утигури.

М. Киеслинг смята, че с името българи не са обозначавани общо хуните. Според него така са били наричани разделените на две хуни - кутригури и утигури. Това наименование според авторът се е наложило преди хуните да се разделят политически на две държави и народности. Това е станало още в старата им аланска земя източно от река Дон и Азовско море. За Киеслинг това е строго национално име.

Подобни мнения имат и английските историци Джон Багнел Бъри³, Стивън Рънциман⁴ и на турколога К. Н. Менгес⁵. Менгес смята, че след 482г. името на българите е било споменавано с цел обозначение на хунската държава или на най-представителната ѝ група. Нейните територии са заемали обширни земи - от Дунавската делта на запад до Кубанската област североизточно от Кавказките планини на изток. Менгес смята, че център на българските владения били степите покрай река Кубан. Според авторът обаче не е ясно дали българите са хуни по произход или просто са били част от хунската племенна конфигурация. Причина за това е, че няма никакви данни от този период. Това е и причина Менгес да не може да достигне до заключения относно прабългарския произход. Според него държавата на оногурите била

част от хуно-българското обединение. Оногурската държава била много по-малко враждебна и опасна за Византия, отколкото първата алтайска вълна - тази на хуните. Според Менгес хуно-българското обединение се разпаднало на западно и източно крило. Западното крило се намирало западно от Меотида и била управлявана от кутригурите. Източното крило се локализирило на изток от Меотида. Там управлявали утигурите. Тези две държави били завладяни от монголските авари през 560г.

Хунската теория среща ревностен привърженик в лицето на Д. Дечев⁶. Авторът смята, че прабългарите са част от Атиловите хуни и техните потомци. В своите трудове Дечев изказва теорията си, че след смъртта на Атила хуните продължили съществуването си под името българи. В ръководената от Ернах държава влизали племената кутригури и утигури. С течение на времето тези племена също възприели българското име. Като цяло вижданията на Дечев се застъпват с тези на К. Цойс и К. Мюленхоф.

Заради големия авторитет на Васил Златарски хунската теория за произхода на прабългарите много бързо става водеща в българската историческа наука. Тя бързо намира редица поддръжници както в България, така и извън пределите на страната.

Бележки:

- ¹ - Подзаглавието на книгата е "Епоха на хуно-българско надмощие".
- ² - "Die Deutschen und die Nachbarstamme" - 1837г.
- ³ - Виж Дж. Бъри "История на късната Римска империя от смъртта на Теодосий I до смъртта на Юстиниан I (395 - 565г.)
- ⁴ - Виж Ст. Рънцимън "История на първата българска империя".
- ⁵ - Виж К. Менгес "Altaic elements in the protobulgarien inscription."
- ⁶ - Виж Д. Дечев "Източногерманския произход на българското народностно име".

3. Хунорска теория

В 1936г. Димитър Съсълов забелязва в издадената на немски език "История на хуните" от Де-Гроот китайски топоними от Сянцзън, наподобяващи българското етническо име. Древният китайски хронист Сума Цян¹ споменава градовете-държави По-ле и Бугур в Западния край².

Така в 1936г. Димитър Съсълов издава книгата "Пътя на България", в която нашироко обяснява хипотезата си. В най-общи линии теорията му гласи, че пътя на българите към Запада започва от Средна Азия, или по-точно от Северен Китай, Тамирската котловина, та чак Корея и Японските острови. Авторът свързва древното европейско население на Синцзян с хуните³.

Димитър Съсълов смята, че съществува връзка между древните българи и средно- и североизточно-азиятските племена. Тези племена в началото на новата ера започнали да се придвижват на запад и достигат до европейските земи. Авторът обозначава това европейско население с термина "хунори". Може да се каже, че така Димитър Съсълов лишава труда си от научност.

Според Съсълов древната родина на българите се намира в Тамирската котловина. Днес тази територия е пустиня⁴. Преди повече от четири хиляди години обаче тук е била една райска градина - плодородни земи с пълноводни реки. Авторът твърди, че хунорите били в непрекъснато движение, поради многобройния и разнообразен добитък, който отглеждали. Те нямали същински градове, като китайците например. Живеели в просторни землища, целите заобиколени от дълбоки окопи и високи насипи. Тези землища били разположени край големи реки. Съсълов изказва становището, че землищата били наричани от хунорите "онгъл" или "онгл".

Според Съсълов начело на хунорския народ стоял родът на държавния глава, който носел титлата кхан-ю или великия кхан. Авторът прави

съпоставка с титулатурата на българския владетел през езическия период. Това обаче не може да бъде доказателство за локализиране на прародината на българите, тъй като в планините на юг от Самарканд и на югоизток от Бухара⁵ се срещат титлите "кана" и "суби".

Димитър Съслов проследява отношенията между хунорите и техните съседи китайците. Той разглежда китайското влияние върху бита, културата, държавническата традиция. Авторът открива връзка между старобългарските писменни знаци и някои ключови китайски йероглифи. Той открива прилика в изписването на някои букви от българската азбука с ключови китайски знаци⁶.

В един друг труд на Съслов, "Духовният ръст на българите", авторът прави опит да придаде вярванията на хунорите, както и тяхното държавно, военно и народностно устройство. Тук Димитър Съслов се опитва на дълго и широко да ни обясни как хунорите, подобно на българите до приемането на християнството, вярвали в единствения безименен бог, Небесния Тенгри⁷. Авторът също така обяснява как, също като българите и хунорите извършвали омилоствителни жертвоприношения - принасяли в жертва най-често коне и кучета. Съслов смята, че в основите на хунорската войска стоят изкустни конници-стрелци⁸.

Според Съслов малко след новата ера започва разпадането на хунорската империя. Древните българи били едни от най-силните хунорски племена по онова време. Те се отправили на запад, като носили със себе си огромно духовно богатство. Според авторът някои от вярванията на хунорите са се запазили и до днес, но вече са скрити зад християнските празници. Съслов твърди, че изселниците водили твърде малко жени със себе си, което пък от своя страна водело до грабежи именно на жени от съседни племена. Така се стигнало до момента, в който това население започнало да придобива езика на съседните племена и народи. Като пример за това авторът привежда примера с идването на българите на Балканския полуостров и тяхното смесване със завареното славянско население, което е довело до използването почти напълно на славянския език.

Това твърдение обаче не е научно обосновано. Най-старото известие за съществуването на български език е това на Захарий Ритор, а след него папа Григорий I ни съобщава, че българите говорили на варварски език. В "Чудесата на св. Димитър Солунски" се пише, че Мавър, съратникът на Кубер, знаел гръцки, латински, славянски и български⁹. Според арабския географ ал-Истахри¹⁰ българският език бил подобен на хазарския. Такова мнение изказва и Ибн Хаукул¹¹. Според историка ал-Бируни¹² древните българи са говорили на смесица от тюркски и хазарски.

Димитър Съслов се опитва на базата на археологически находки да докаже своята теория. Така например тохарската женска мумия, открита и описана от Свен Хегин, Съслов определя като хунорска. Произволното отъждествяване на монголоидите хунну с европейското тохарско население, упорочава идеята и води до грешни изводи. Например китайското название "бей-ди" авторът изключително грешно разчита като българи. Нещо повече - навсякъде където види сричките "бу", "бей", "би", "бор" той открива българи. Така например Баркул става "българското езеро", Борохар - "българската планина", Болганди-курбан - "българската могила, българското гробище", река Булгун - "българската река".

Известните ни от археологията "карасукски ножове"¹³ са типични за прототохарската карасукска археологическа култура от средата на II хил. пр. н. е. Те са използвани като образец за изготвянето на първите китайски монети. За Съслов обаче те са "хунорски ножове".

Интерпретациите на Съслов са изключително наивни. Той пише, че в подножията на Кавказ, хунорите от народа по-ле асимилирали местното кавказко племе вхндр в 178-177 г. пр. н. е. От тази асимилация произлезли оногондурите. Хунорите били дясно крило на хунну, чиито владения достигали от Синцзян чак до Кавказ.

С въвеждането на произволното название "хунори", Съслов се опитва да приспособи фактите свързани с наличието на европейско население, обитавало Източен Туркистан, към модерната по това време в България теория на Васил Златарски за хунския произход на прабългарите. Под натиска

на водещите тогава теории, хунорската хипотеза на Димитър Съсьлов получава широка популярност. Още повече, че така българите са отделени от славянските народи, които са били недолюбвани от Хитлер. Тази теория е в синхрон с тогавашната политическа конюнктура. Хипотезата на Димитър Съсьлов не почива на никакви сериозни доказателства. Авторът не е направил сравнителен анализ на изворите и по никакъв начин не се съобразява с археологическите находки. Той не отделя действителните исторически факти, цитирани от Де-Гроот от своите илюзорни виждания.

Подобни са и вижданията на Иван Пастухов¹⁴. В 1942г. той изказва твърдение, че "прабългарите живеели по горното течение на река Иртиш, около град Кобдо¹⁵, заедно с хуните, аварите, печенезите, куманите, които принадлежали към източните турци". Всъщност Иван Пастухов въобще не прави разлика между турци и тюрки. Според него през II хил.пр.н.е. те влезли в държавата на Мотун, като единият им клон се нарекъл угури, а другия - западни тинлинг, т.е. динлини.

След разпадането на хунну прабългарите се преселили в руските степи и станали известни като оногури. Подобна тясна локализация по поречието на Иртиш, при липса на извори е нереална. За Иван Пастухов не е известен и факта, че още през Древността Об-Иртишкото междуречие не е населено с тюрки, а с ираноезични сакски племена, наследници на андроновската култура¹⁶. Дори названията Иртиш и Об са с ирански произход и означават съответно "бърза река" и "вода, река".

Така или иначе тази теория вече е загубила първоначалния си успех. Идеите на Димитър Съсьлов и Иван Пастухов са меко казано фантастични. Те не се опират на абсолютно никакви доказателства.

Бележки:

- ¹ - Китайски историк, писател, астролог, живял 139г. пр.н.е. - 86г. пр.н.е. Написал "Записки на великия историк".
- ² - Китайската географска традиция така обозначава земите на съвременна провинция Синдзян и Средна Азия.
- ³ - Става въпрос за народа хунну, който е обитавал днешните Монголия, Северен Китай и Южен Сибир между XII в. пр.н.е. - V век от н.е.
- ⁴ - Пустинята Такламатан, намираща се в Синдзян-уйгурския автономен регион на Народна република Китай.
- ⁵ - Градове в Узбекистан.
- ⁶ - Димитър Съсьлов открива прилика между българската буква Ж и китайския буквен знак 119, буквата Л и знак 6, буквата Я и знак 92, буквата Ш и знак 45.
- ⁷ - Името на върховния бог в древната хунска, тюркска, монголска и алтайска религия наречена Тенгризъм. Днес тази религия се използва в Якутия и Монголия паралелно с тибетския будизъм.
- ⁸ - Виж Д. Съсьлов "Духовния ръст на българите".
- ⁹ - Виж В. Бешевлиев "Из късноантичната и средновековна география на Североизточна България".
- ¹⁰ - Живял е X век, написал "Книгата на климата", която е богата на описания. Пътешества из мюсюлманските среди.
- ¹¹ - Арабски географ и пътешественик от X век. В произведението му "Книга на начини и страни" има обширна информация за историята на Халифата и заобикалящите го страни.
- ¹² - Живял X-XI век. Автор на множество значими произведения по история, география, философия, астрономия и математика.
- ¹³ - Карасукската култура е археологическа култура от бронзовата епоха в Южен Сибир и Казахстан (от горното течение на река Енисей до Аралско море) датирани към периода XIII-IX век пр.н.е. В антропологично отношение преобладава европейския тип, подобно на

предходните Андроновска и Афанасиева култура, но в керамиката и бронзовите инструменти се забелязва силно влияние на степните области в Източна Азия.

¹⁴ - Виден историк, общественик, политически деец. Депутат в XVIII и XXIV Обикновено Народно събрание.

¹⁵ - Град в Западна Монголия.

¹⁶ - Общо наименование на група археологически култури от бронзовата епоха, обхващащи части от Южен Сибир и Централна Азия в периода XXII-XI век пр.н.е. Наречена е на село Андроново, по долината на река Енисей, където през 1914г. са открити няколко гроба със скелети в свито положение и богата украсена керамика.

4. Тюркская теория

След преврата на 09 септември 1944г. в България настъпват промени както в обществения живот, така и в научната сфера. Властта в страната е завзета от Българската работническа партия (комунисти). Новата управляваща партия започва да провежда политика на идеологизиране на историческата наука в духа на марксистко-ленинско-сталинските принципи. Георги Димитров настоява за скъсване с "отживелиците на буржоазно-идеологическия метод и на всебългарския шовинизъм".¹

Старите учени са наречени "буржоазни". Според новата управляваща върхушка на старите учени "не може да се вярва нито една дума, защото тези учени и професори не са нищо друго освен учени слуги на капиталистическата класа".²

Така доскоро господстващата в България хунска теория трябва да бъде преразгледана, тъй като е дело на "буржоазни учени". С изпълнението на тази задача се заемат онези историци, които стриктно спазват повелите на Партията. Един от тези учени е Александър Бурмов, а и по това време той е единственият, който се занимава с прабългарите. В статията си "Към въпросът за произхода на прабългарите"³ Бурмов подлага на сериозна критика тезата на Васил Златарски за хунския произход на прабългарите. Така той и съмишлениците му издигат тезата на сарматския произход на прабългарите. Всъщност това не е собствено откритие на Бурмов. Тази теза дори не е плод на задълбочени проучвания. Идеята тук е, че просто трябва да бъде развенчана тезата на "буржоазния учен" Златарски. Така всъщност Бурмов буквално копира възгледите на съветския историк и филолог Николай Марр, който смята прабългарите за народ със сарматски произход. Твърдението на Марр е подкрепяно от Сталин, а това най-общо означава, че няма никакво значение какво е историческата действителност.

През декември 1948г. се провежда Петия конгрес на БКП. Тогава се взема абсурдното решение БАН "да организира научна разработка на проблемите на нашата действителност, като се обърне особено внимание върху необходимостта от час по-скорошното пълно разобличаване и

разкритикуване на буржоазно-капиталистическите извращения и фалшификация на българската история от дълбока древност досега, които се съдържат в историческата литература и се напише научна, т.е. марксистко-ленинска история на България доведена до наши дни".⁴ В края на 1949г. Политбюро утвърждава план и авторски колектив. Разделът за средновековната история на България е поверен на Александър Бурмов.

На 20 юни 1950г. обаче се случва нещо непредвидено. В съветския официоз "Правда" излиза материал на Сталин озаглавен "Марксизмът и въпросите на езикознанието". Там вождът остро критикува идеите на Марр. Това от своя страна създава проблем и за Бурмов, тъй като Марр е обвинен в псевдомарксизъм и идеализъм. Оттук следва, че Бурмов вече не може да се позовава на Марр и неговата теория за сарматския произход на прабългарите. А това може да означава само едно - смяна на теорията.

Така в том 1 на Историята се казва, че "по произход прабългарите са тюрки"⁵. Абсолютно никъде не се посочва на базата на какви доказателства се твърди, че прабългарите са тюрки. Дори нещо повече - в библиографията също не могат да се открият доказателства. Единственият автор цитиран там е съветския археолог Алексей Смирнов. Той обаче, подобно на Марр, също защитава тезата за сарматското потекло на прабългарите.

Ако обаче обърнем поглед към времето преди 09 септември 1944г. ще видим, че и други български учени са разглеждали теорията за тюркския произход на прабългарите. През 1900г. Иван Шишманов⁶ разглежда тази теза. Почти три десетилетия по-късно тази теория е разгледана по-обстойно и от Стефан Младенов⁷. В статията си Младенов заключава, че "езикът на Аспаруховите българи е несъмнено тюркски". Авторът обаче избягва въпроса за превода на известните лични имена от езическия период.

Но да се върнем към идеята на Бурмов. Повече от очевидно е, че той се е страхувал от издигането на тезата за сарматския произход на прабългарите и развенчаването на Марр. Бурмов не е можел да се върне и към хунската теория на Златарски, тъй като тя е дело на "буржоазни учени". Затова Бурмов се "сеща" за теорията на Стефан Младенов. Дали поради предпазливост, а

може би и поради несъгласие с тюркската теория, Бурмов не се задълбочава с произхода на прабългарите. Освен това той никъде не споменава името на Младенов. Така всъщност тюркската теза става водеща в България след 09 септември 1944г. Тя става единствената правилна и непоклатима теза.

Всъщност тази теория е разработена от хора, които не са се занимавали с прабългари. Тя не е плод на задълбочени проучвания. Тюркската теория е въведена от лингвист, какъвто е Стефан Младенов и то на база на календарните термини. Тези термини обаче са близки и до монголските и до тунгусо-манджукските езици. Календарните термини обаче не могат да бъдат маркер за езика на даден народ. Смятат Младенов не обръща внимание на факта, че собствените имена не могат да се преведат чрез тюркските езици.

Александър Бурмов също не се задълбочава в този проблем. По чисто конюнктурни причини той се позовава на един или друг автор единствено според отношението на централната власт към него.

Бележки:

- ¹ - Цитирано по Г. Марков "Половин век институт по история на БАН".
- ² - Виж П. Петров "Боржуазно-идеологическите и рационално-фашистките възгледи на проф. П. Мутафчиев" сп. "Исторически преглед" 1951г.
- ³ - Публикувана в 1948г. в "Известия на българското историческо дружество".
- ⁴ - Виж бележка N 2.
- ⁵ - Виж "История на България" том 1, БАН, 1954г.
- ⁶ - Виж Ив. Шишманов "Критичен преглед на въпроса за произхода на прабългарите от езиково гледище и етимологии на името "българи".
- ⁷ - Виж Ст. Младенов "Положението на Аспаруховите българи в реда на тюркския клон от арио-алтайските семейства."

5. Автохтонна теория

Според автохтонната теория древните българи са старо население в Европа. През XIV в. Еней Силвио Пиколомини, който по-късно става римски папа с името Пий II, започва да използва названието "Илирия" за обозначаване на земите на славяните на Балканите. С термина *natio illirica* са обозначавани южните славяни.

Мавро Орбини¹ смята, че българите, предвождани от Аспарух са дошли от земите между остров Скандза, т.е. Скандинавия, и река Волга. Авторът по никакъв начин не ги разграничава от славяните. Според тезата на Орбини славяните първо са живели в Скандинавието. Те започнали да се преселват около Балтийско море. Тогава една част от тях се преселила край река Волга. Така по името на реката те се нарекли българи.

Хърватинът Андея Качич Миошич² оказва много силно влияние върху анонимния автор на "Зографската история", която е написана около 1761г. Тя става известна от преписа на монаха Яков в 1785г. Според Яков първият български цар е носил името Илирик. Според труда на Миошич пък първият владетел на хърватите носи името Илирик.

Много сходни данни се откриват и в Паисиевата "История славянобългарска". Самият Паисий изтъква, че използва труда на Мавроурбир, т.е. Мавро Орбини. Йеромонах Спиридон в своята "История"³ също смята българите за славяни. Много руски учени от XIX век развиват теорията, че всъщност прабългарите са славяни. Сред тези учени са Юрий Венелин, Егор Классен, Д. Иловийски, В. М. Флоринский.

Гаврил Кръстевич⁴ пък има доста интересна теория. Той смята, че българите са хуни. Самите хуни пък за Кръстевич са славяни.

Може би най-ревностен привърженик на автохтонната теория е Ганчо Ценов⁵. Според неговата хипотеза българския народ се е формирал от смесването на хуно-българи и готи/гети, които смята за стари трако-илирийци и келто-скити. Тези племена "в историческо време са били автохтонни европейски народи от Херодотова Скития⁶". Според авторът прабългари

славяни и траки са едно и също. Ценов смята, че хуните също са славяни. Затова той свързва името българи с името на първия хунски цар Баламир/Баламбер⁷. Ценов твърди също, че "старите автори са единодушни в това, че българите са стари трако-илирийци; Трако-илирийците пък принадлежат към расата, която днес се казва славянска раса."

Като основно доказателство към теорията си Ценов изтъква картата на Св. Йероним от IV - V век. Тук фигурира името българи в Мизия. Тази карта обаче е запазена в препис от XII век. Това от своя страна напълно обезмисля ранната датировка на българите в Мизия. Напълно възможно е преписвачът от XII век да е вмъкнал реалното по това време географско название България. Това обаче въобще не се коментира от Ценов⁸.

Някои от поддръжниците на Ценов и идеите му правят съпоставка между Мадарския конник и образа на т.нар. Тракийски Херос.

Оброчна плоча на тракийски конник III век, намерена в светилището на село Езерово, Пловдивска област.

Мадарският конник VIII век.

Мадарският конник е барелеф изсечен по времето на Първото българско царство. Този паметник на ранното българско наследство е свързан с владетеля Тервел. В надписите под него се говори освен за Тервел и за владетелите Крум, Омуртаг, император Юстиниан II. Последователите на Ценов изтъкват очевидното сходство в инокогафията на Мадарския конник с тракийските образци. Те смятат, че независимо от това кой е създателя на конника, какво е било влаганото в него значение, както и какви точно са били образците и моделите, използвани от майстора за неговата направа, този уникален за цялата територия на Европа паметник е пример за приемственост.

Най-общо казано привържениците на автохтонната теория представят българите като племе, което възниква на Балканския полуостров цели осем века преди раждането на Христа. И това племе поради някакви причини се изселило от тези земи по време на римското владичество, по точно по времето на император Траян (98-117г.) В края на V век обаче то се завърнало в своята стара родина.

Тези схващания обаче отдавна са загубили своята актуалност. Тези твърдения нямат нищо общо с историческата действителност.

Бележки:

- ¹ - Виж М. Орбини "Царството на Славините" 1601г.
- ² - Виж А. К. Миошич "Беседа в полза на славянския народ"
- ³ - Виж Й. Спиридон "История во кратце на болгарскомъ народе славенскомъ" 1792г.
- ⁴ - Виж Г. Кръстевич "История блъгарска" 1869г.
- ⁵ - Има се предвид Европейска Скития
- ⁶ - Споменат е от Йорданес в "Гетика", според който в 375г. Баламир нанася поражение на остготите.
- ⁷ - Виж Т. Йончев "Критични бележки върху проучванията на Ганчо Ценов и главно върху неговата книга "Кроватова България и покръстването на българите" 1937г.

6. Теории от Западна Европа

В Западния свят също се разглежда произхода на прабългарите. Колкото и учудващо да звучи, пристигането на древните българи в Европа е събитие, което е вълнувало голяма част от западните учени още преди векове. Западните историци и лингвисти също имат своя гледна точка за произхода и прародината на прабългарите.

Така например английският енциклопедист Роджър Бейкър, живял през XIII век, в произведението си "Голямото съчинение", разглежда темата за произхода на българите. Той описва "българите, които живеят между Константинопол, Унгария и Склавония". Роджър Бейкър смята, че прародината на българите е "Голяма България, която се намира в Азия". Той локализира тази "България" там, където "започва река Етил". Що се отнася до българите, които живеят в т.нар. Голяма България, Бейкър смята, че са "зли сарацини". Държавата, която българите са основали при Дунавските устия, англичанинът нарича "Малка България". Авторът смята, че населението на "Малка" и "Голяма България" говори на един и същи език.

Всъщност под "Голяма България" трябва да се разбира Волжка България, а населението на тази българска държава са тюркоезични мюсюлмани. Оттук следва, че населението на "двете България" няма как да говори един и същи език.

Бейкър доразвива теорията си. Той пише, че зад т.нар. Голяма България "на изток се намира земята Паскадир¹, тя се нарича още Голяма Унгария, от която са излезли хуните, по-късно (наречени) хунгри, а днес те се наричат хунгари; те взели със себе си българите и други народи и разбили, както казва Исидор, "вратата на Александър²". Бейкър свързва българи и унгарци с хуните, а това е събирателно название на народите, идващи от изток.

Твърдението за "Голяма България" Роджър Бейкър черпи от Гийом де Рубрик³, който твърди: "И тези българи, които днес живеят зад Дунава, близо до Константинопол, произлизат от споменатата Голяма България". Всъщност Бейкър и Рубрик смятат, че прародина на българите е Волжка България. Днес

за историците е повече от ясно, че Волжка България и Дунавска България възникват почти по едно и също време. И че и "двете Българии" са основани от Котраг и Аспарух - синове на Кубрат. Следователно Волжка България няма как да е прародина на древните българи.

В 1662г. холандският учен Г. Хенсхен излага една друга теория. Той смята, че българите идват от Сарматия. Той достига до този извод след като проучва житията на православните светци. По-обстойно Хенсхен изучава житието на Константин-Кирил Философ. До подобно заключение достига и французинът Шарл Дюканж. Две десетилетия след Хенсхен, в 1680г., Дюканж издава своя труд "История Византия". В нея той систематизира всички известни данни за българите, които са предоставени от византийските и латинските извори. Така Дюканж изказва мнение, че древната българска родина се е намирала на изток от Меотида (Азовско море) и близо до р. Кофин (Кубан) в земите на древна Сарматия. В различни периоди от XVIII век различни учени достигат до същите изводи. Става въпрос за Йосиф Асеманий, който в 1750г. изказва мнение, че българите идват от Сарматия. Подобен е и случаят през 1761г., когато Блазиус Клайнер⁴ издава труда си "История на България". "Историята" на Клайнер е независимо написана от Паисиевата "История славянобългарская". В произведението авторът посочва, че "българите произлизат от Скитските земи на север от Черно море". Междувременно Йосиф Дисерций смята, че българите пристигат в Европа заедно с хуните. Той обаче смята, че българите са отделен народ. Авторите от XVII и XVIII век не влагат в понятията "скити" и "сармати" съвременния етнически смъсъл - "източноиранци". За тези автори "скити" и "сармати" означава народи дошли от Изтока.

Отново през XVIII век, в 1709г., шведът на руска служба Ф. И. фон Сталенберг свързва етнонима българи с р. Волга и гр. Булгар. Той свързва българите с казанските татари. Неговият съвременник В. Татищев възприема идеята на фон Сталенберг. Дори Татищев популяризира тази идея. Тя е възприета от немските учени, работещи в Русия - Шльотцер и Тунман. Те развиват идеята си за връзката между българите и кавказките татари в периода 1771-1774г. Междувременно английските учени от XVIII век причисляват земите на

Руската и Османската империя към Татария. През Средновековието това е едно огромно понятие, в което се включват земите на цяла Централна и Северна Азия. Така например в периода 1776-1787г. излизат шестте тома на Едуард Гибън, озаглавени "Залезът и упадъкът на Римската империя". Там авторът пише, че "дивите народи по времето на Юстиниан Велики се делят на две големи групи - българи и склавони". В 1758г. французинът Жозеф де Гин изказва хипотезата, че българите произхождат от татарите и по-точно "тюрки-кипчаки от племето кангари, смесени със сърмати". Ж. Посейнел, отново французин, в 1765г. изказва мнение, че българите произлизат от ногайските татари. Така постепенно българите започват да бъдат свързвани с татарите и като цяло с тюркските народи.

В 1826г. Юлиус Клапрот⁵ свързва българите с хуните на Атила. Само две години по-късно, в 1828г., Х. Френ излага теорията си, че българите са смес от фини, тюрки и славяни. До изводът на Клапрот достига и друг немски учен - Цойс. В 1837г. той издига тезата, че българите са хуни, които са говорили на тюркски език. Доста по-късно, през 1868г., Александър Хилфердинг⁶ развива тезата, че българите произлизат от древните унгарци. Австро-унгарският учен Р. Рьослер смята, че българите са част от самодийските племена в Южен Сибир. Това твърдение е развито от Рьослер през 1871г.

Междувременно французинът Гийом Лежан⁷ изказва една много интересна теза за произхода на българите. Той смята, че българите са от угурски произход. Според Лежан българите се изселват от Армения през 484г. и се заселват на север от Дунава, в земите на съвременна Молдова и Влахия. Те остават на тези територии до 679г., когато започват да завладяват земите на Византия на юг от Дунава. Освен всичко това Лежан изказва мнение, че българите стават славяни в културно отношение и са възприели славянския език след покръстването през IX век.

В края на XIX век, през 1895г., унгарецът Бернат Мункачи⁸ излага тезата си за произхода на българите. Той смята, че прабългарите са били смес от тюрки и угри. Мункачи обяснява и българския етноним като сбор от тюркското *buuk*-голям и *ogur* - угри, което означава "велики угри". Другият начин, по който

Мункачи обяснява българското име е от bul - пет и ogur - угри, означаващо "пет угурски племена". Така в Русия и Австро-Унгария широко се застъпва тезата, че българите са угро-фини.

В 1861г. руският учен Александър Попов⁹ прави сензационно откритие - "Именникът на българските канове". Това, което прави впечатление на Попов са древните календарни термини, които имат чувашки аналози. В 1896г. Николай Аристов¹⁰ изследва "Именника". Той развива теорията, че българите са част от древнокиргизки етнос, тъй като при киргизите съществуват имената Ернак, което е аналогично на Ирник, и Еспор, аналогично на Испор. Другото доказателство към тезата си смята обичая при прабългарите да си бръснат главите и да си оставят плитка. Този обичай съществува и при киргизите.

През 1878г. Константин Иречек издава на руски език своята "История на България"¹¹. В нея Иречек твърди, че българите са от "уралското, т.е. чудското или финското племе, следователно е близко по родство с вотяги, черемиси и зиряни".

Като цяло теориите за произхода и прародината на прабългарите в Западна Европа и Русия са доста разнообразни. Някои български учени са се повлияли от тях и са продължили да доразвиват теориите.

Бележки:

¹ - Башкирия.

² - Според легендата Александър Македонски преградил проходите на Кавказ с железни врати, зад които затворил дивите народи Гог и Магог, идващи от долините на Азия.

³ - Францискански монах, пратеник на френския крал Людовик IX до Мунче-хан в 1253-1255г.

⁴ - Францискански монах, който най-вероятно произхожда от немското население в Трансилвания. По-всяка вероятност е от град Алвиц (дн. Винцул Де-жос в Румъния) или неговата околност.

⁵ - Немски китаист, лингвист, ориенталист. Прави изследвания върху народите в Китай, Манджурия и Кавказ.

⁶ - Руски филолог, историк, етнограф и панславист. Много негови трудове са посветени на българската и сръбската история.

⁷ - Френски учен, географ и пътешественик. Автор е на една от най-верните етнографски карти на Балканите от XIXв., на която са отбелязани разпространението на българския народ.

⁸ - Унгарски лингвист, тюрколог, иранист, етнограф и фолклорист.

⁹ - Изследвайки руските летописи открива един ценен български извор за историята на българите - "Именник на българските ханове". Той е публикуван през 1866г. в труда му "Обзор хронографоф русской редакций".

¹⁰ - Руски историк, ориенталист и етнограф.

¹¹ - Публикувана е за първи път на чешки и немски език през 1876г.

7. Теории за произхода на българите в чувашката и татарската наука

След разпадането на Старата Велика България вторият Кубратов син Котраг, заедно с племето котраги се заселва на север в Поволжието. Така през 660г. той полага основите на Волжка България. Затова населението на Чувашия се смята за далечен наследник на волжките българи. От своя страна се смята като развил се на основата на езика на волжките българи. Това е и основна причина произхода на древните българи да вълнува чувашката историческа наука.

Водещите чувашки историци В. Д. Димитриев, В. П. Иванов, В. В. Николаев в книгата си "Чуваши: Етническа история и традиционна култура" да отразят съвременната чувашка концепция за произхода на българите. Според нея оногурите са смятани за българи, а савирите - за предци на чувашите. Та тези два народа през III - II век пр.н.е заедно със сюнну започнали да мигрират на запад. Те се придвижвали между Седморечието и Южен Сибир, където влезли в контакт с праугрите. После попаднали в районите на Сърдаря, който били гъсто населени с ираноизични масагети и усунни. Оногурит попаднали под силно иранско влияние, което се е отразило на антропологичния им тип и погребалните обичаи, но в никъкъв случай не повлияло на тяхния древнотюркски език. По отношение на савирите авторите смятат, че мигрират на запад и били представители на населението на Чехи¹. Авторите се опитват да докажат, че названието "чуваш" идва от Чехи. Тази теория обаче показва едно нагласяне на фактите, които са извън историческата реалност. Целта е да се докаже тюркоезичността на древните българи.

В Татарстан също се интересуват от произхода на древните българи. Въпросът е свързан косвено с формирането на волжките българи и тяхното участие в татарската етногенеза. Оформили са се три основни теории:

7.1. Булгаро-татарска теория

Основни привърженици на тази теория са А. Халиков, М. Закиев, Г. Юсупов, Т. Трифимова, Х. Гимади, Л. Заляй, Н. Калинин. Булгаро-татарската теория се развива под натиска на Сталинивата концепция за произхода на татарите. Тук

древните българи са разгледани като тюркски народ, който е положил основите на Волжка България. Татарите пък били втората тюркска вълна, от която се е формирал съвременния татарски етнос. Тази теория обаче няма нищо общо с историческата действителност.

7.2. Татаро-монголска теория

Основни застъпници на тази теория са Н. Ашмарин, В. Смолин, Р. Фахрудинов, Зеки Валиди-Тоган², Р. Рахмати. В най-общи линии идеолозите на тази теория смятат, че волжките българи нямат нищо общо за формирането на татарския етнос. Причина за това според тях е, че по време на завладяването на тези земи от татарите почти цялото население е загинало. А тези, които са оцелели са дали началото на чувашкия етнос. За тях съвременните татари са капчики по произход като са били използвани от монголите за ударни войскови отряди. Татарското самосъзнание е започнало да се формира след XIII-XIV век в Златната орда и Руската империя. Първоначално терминът "татарин" е означавал потомък на завоевател. В последствие вече то става сборно название на всички тюркоговорящи мюсюлмани от кипчакската езикова група. За привържениците на тази теория чувашкият език, което е различен от всички останали тюркски езици, е останал от волжките българи.

7.3. Тюрко-татарска теория

Основни привърженици на тази теория са Н. Баскаков, Ш. Мумедяров, Р. Кузеев, М. Усманов, Д. Исхаков, Г. Губайдулин, А. Каппелер, Н. Девлет, И. Измаилов. Тези автори търсят компромисно решение между предните две теории. Те смятат, че във формирането на татарите равен дял участие имат Първия Тюркски каганат, Хазария, Волжка България, Златната орда, Казанското ханство. Основен елемент в тази теория е тюркският език, ислямът, приемствеността в държавността, сходната битова култура.

Александър Баяр, историк любител, издава книгата "Татари. Тайна история". Тука авторът заема една твърде безпристрастна позиция. За Баяр древните българи и сармато-аланите са с общ произход. Тези два народа, според

авторът, били свързани с индоевропейската цивилизация на Централна Азия, простираща се от Алтай до Синцзян. Тя била свързана с андроновската, карасукската, тагарската³ и пазаригската⁴ култура и народите саки, усуни, динлини, юечжи. В бронзовата епоха това е голяма индоевропейска ирано-тохарска общност, разгромена от сюнну във II век пр.н.е. и е принудена да мигрира в Средна Азия. Там част от племената завладяват Гръко-Бактрия. Те стават известни като кушани. Друга част продължават на запад. Те завладяват Средноазиатското междуречие и полагат основите на племенната общност кангари. От най-западната част на кангари се отделят българо-сарматските племена.

Що се отнася до българите Баяр смята, че антропологично те са сармати, най-сродни с кушани. В езиково отношение те говорили на "древния пратюркски български език". Авторът смята, че волжките българи са също част от тези сармато-алано-български племена. В книгата си Баяр твърди, че в едн малко по-късен етап те започват да се смесват с идващите от изток тюркоезични кумани-кипчаки, които в антропологично отношение са смес от европеиди и монголоиди. Така според Баяр възниква друга народност. Тя наследява в антропологично отношение старите волжки българи. Като съзнание и език обаче тази народност се оформя по времето на Златната орда. Така тя придобива самоназванието татари.

Баяр поставя схващането за етногенезата на съвсем друга научна основа. Той доказва, че антропологическата и генетичната приемственост в населението е независима от езиковите процеси.

В съвременна Чувашия и Татарстан протичат сложни процеси на търсене на национална идентичност и народностни корени. Може да се каже, че като цяло в Чувашия и Татарстан се наблюдава обсебване на историята и културата на Волжка България. Тук обаче не се отчитат сложните етногенезисни процеси и крупни миграции, протекли в периода на монголското завладяване и Златната орда. Днес чувашката историческа школа обявява чувашите като единствените преки наследници на волжките българи. Същото правят и т.нар. "българисти" в Татарстан. Те обявяват

съвременните жители на Татарстан за преки наследници на Волжка България. Същото е положението и по отношение на тюркоезичните карачаевобалкарци и кумики в Кавказ. Те се обявяват за преки потомци на древните българи, като игнорират историческите факти. А тези факти доказват, че теса къснокипчакско население, т.е. куманско население. Това население се е спасило в Кавказ от монголското нашествие.

Бележки:

- ¹ - Държава в Източен Тяншан, около Турфан.
- ² - Лидер на Башкирското национално-освободително движение - 1917-1920г.
- ³ - Археологическа култура от IX-III век пр.н.е. от бронзовата и желязната епоха. Локализира се на територията на Южен Сибир.
- ⁴ - Възниква като център на оформящата се сибирска сако-тохарска общност. Обхваща района на Алтай и Тува.

V. Заключение

Българският народ е извървял наистина един дълъг път, в опити да намери земя, земя на която да положи отново основите на своята държава. От разгледаните исторически документи става ясно, че първото споменаване на българското име става през 354г. в "Анонимния римски хронограф". Тук българите са записани с името "вулгарес".

Що се отнася до името българи, коренът bul (bol, bal, byl) може да бъде определен като обединителен център в различните хипотези за произхода на името.

От изворите могат да се направят няколко извода:

1. За българи в Европа не може да се говори преди управлението на император Зенон (474-491г.)

2. Латинските и византийските извори дават информация, че българите започват трайно да отседат на Балканския полуостров в 680-681г. Всички източници единодушно посочват точно годината 680-681г.

3. От арменските извори става ясно, че българите на Вънд се заселват в Армения през I в. от н.е. Освен това арменските извори ни дават имената на най-ранните български владетели - Вънд и Внасеп Сухрап. И двете имена са с ирански корени. В арменските източници барсили се приравняват към българи. В тези източници още Пурк е форма на българското име.

4. В сирийските източници се среща приравняването на българите към бургарите/пугурите.

5. "Именникът на българските канове" е достоверен източник на информация за българската история. Тук записаните Авитохол и Ирник не са легендарни и митологични личности, а с техните имена се отразяват важни исторически периоди от историята на българското племе.

Що се отнася до различните хипотези за произхода на българите и за тяхната далечна прародина, теориите влизат в противоречие една с друга.

Изглежда сякаш не е възможно да се намери решение, което да стои най-близо до историческата истина.

Петър Добрев, в своята хипотеза за иранския произход на българите успява да докаже индоевропейския произход. Този индоевропейски произход е несъмнен, въпреки че не е свързан директно с иранските народи. Авторите и изследователите, които приемат теорията на Петър Добрев са много. Тази хипотеза обаче има доста недостатъци. Двойният пласт симоними, който се среща в българския език наистина съществува. Такъв пласт от синоними обаче съществува и в почти всички останали съвременни езици. Част от думите, за които някои автори твърдят, че са с ирански произход всъщност са по-скоро с индоевропейски. Пример за това е личното местоимение "аз". То се среща не само сред ираноговорящите народи - осетинци, кюрди, талиши и др, но и в литовския език, който пък е от балто-славянския клон на индоевропейското семейство. В старопруския също срещаме такова местоимение "as" и "es".

В редица български диалекти, като шопски, родопски, личното местоимение гласи "ѣа" или "я". В македонския диалект се среща формата "яз". Тези разновидности показват близостта на българския език със славянските езици, а също и с редица европейски езици.

При днешните българи се наблюдава една ясна и добре дефинирана родова организация, която определено може да се каже, че е много по-богата от същата на останалите славянски народи. А това, само по себе си говори за една дълбока и древна традиция. Понятия като "кака", "бате", "батко" липсват като понятия в повечето славянски езици. Понятията "чинка", "чичо", освен в сърбо-хърватския, не се срещат другаде. Произходът на понятия, свързани с роднинските връзки, е доста труден за обяснение.

Определено в българския език се срещат думи от различни сфери на бита, които не се срещат в други славянски езици. Думи като "чук", "лост" не се срещат в останалите близки славянски езици. Тези думи заедно с "къща", "куче", "гайда", "тъпан" и др. могат да бъдат определени като наследство от

едно твърде далечно време, когато древните българи все още са били в своята древна родина.

Възможността древните българи да са дошли от териториите на планинските вериги Памир и Хиндокуш, при това само за 65 дни е малко вероятно. Факт е обаче, че Средна Азия пази, макар и малко, спомени за българите. Те обаче не са достатъчни, за да може да се твърди със сигурност, че в Памир и Хиндокуш е древната българска родина.

Сред разглежданите теории има и такава, че българите са всъщност коренно население на Балканите. Тогава изниква въпроса какво е вероятността, българите наистина да са обитавали балканските земи много преди раждането на Христа? Възможно ли е българите да са напуснали тези територии през I в., когато римските завоеватели са достигнали до Балканския полуостров?

Факт, е че при идването на римляните, тук на Балканите се наблюдава етническо разместване. Населението от провинциите Тракия и Македония се прехвърлят на север от Дунав. Наблюдава се разбира се и преселения в обратната посока. Историческите извори обаче мълчат... Никъде не се споменава името "българин" както преди, така и в първите векове от новата ера. Много малка е вероятността някое тракийско племе да напусне балканските земи при римското настъпление. И това племе да премине Дунава, да се устрои на север и няколко века по-късно отново да се върне в своите стари местообиталища.

Хунорската и тюркската теория донякъде се препокриват една с друга. Според Димитър Съсьлов, един от основните застъпници на хунорската теория, в първите векове на новата ера хунорската империя започнала да се разпада. Българите били част от тази империя и едно от най-силнит племена, които влизали в нейния състав. Възможно ли е обаче българите да идват от Тамирската котловина?

Димитър Съсьлов открива много прилики в изписването на някои букви от българската азбука с китайските знаци. Освен това според автора хунорите

били в непрекъснато движение и за разлика от китайците нямали свои градове.

Ако се разгледа и тюркската теория, която в много отношения препокрива хунорската теория, ще се открият много неточности. Тюрките са номади, а българския народ строи свои градове, оставя каменни надписи. Освен всичко друго българите се появяват в европейските земи около един век по-рано от тюрките. Тюрките не могат да укрепят властта си в нито една територия, която завладеят, докато българите изграждат своя държава със силна централна власт.

Като основа на тюркската теория се приемаше факта, че Аспаруховите българи били малобройни. Българските историци обаче успяха да докажат, че Аспарух е разполагал с около 250 000 - 300 000 души, които са съставлявали около 50% от населението на създадената българска държава. Тогава изниква съвсем логичния въпрос как българите, които са многобройни и на всичкото отгоре доминиращи са забравили своя език и са проговорили славянски?

Общо взето въпросът за произхода и прародината на българите остава отворен. За да се стигне до някакво достоверно заключение историци, археолози, лингвисти трябва да обединят усилията си в търсене на отговор на следните въпросите: Кои сме ние? От къде идваме? Дали сме траки? Или тюрки? Или може би хуни? Дали Памир и Хундокуш са земите от където сме тръгнали в търсене на нова родина? Все въпроси, на които някой ден учените могат да открият, да се надяваме, задоволителни отговори...

Библиографска справка:

1. Войников, Ж. "Произход и преселение на древнит българи (в търсене на нов поглед върху стария въпрос), изд. "Сиела", С., 2013г.
2. Богданов, И. "Прабългари. Произход, етническо своеобразие, исторически път", изд. "Народна просвета", С. 1976г.
3. Богданов, И. "Именник на българските ханове", изд. "Народна просвета", С. 1975г.
4. Лазавор-Мастагарков, Л. "Българи име - име и произход. Проблеми на българската история", кн1, изд. "Полиграф", Пл. 1997г.
5. Съсьлов, Д. "Българите отпреди две хилядолетия", изд "Слово", В. Търново, 2006г.
6. Съсьлов, Д. "Българите в древността отсам и отвъд Памир: Извори, библиография, избрани извадки", изд. Абагар, В. Търново, 2010г.
7. Добрев, П. "Непознатата древна България" С. 1999г.
8. Добрев, П. "Сага за древните българи", С. 1999г.
9. Добрев, П. "Балхара край Памир. Поглед към българската прародина", С. 1997г.
10. Добрев, П. "Българските огнища на цивилизацията на картата на Евразия", С. 1989г.
11. Москов, М. "Именник на българските ханове. Ново тълкуване", изд "Народна просвета", 1988г.
12. Рашев, Р. "Българите през V-VII в.
13. Илиев, В. "Пътят на прабългарите" изд. "Компарсита" С. 1995.
14. Цонев, Вл. "Древните българи в световната история, материална и духовна култура и цивилизацията" изд. "Литерна Прима" 2008г.
15. Цонев, Вл. "Древните българи, Шумер и Вавилон", изд. "Латерна прима", С. 2004г.
16. Юруков, Д. "Размишления върху произхода на българите" С.
17. Караджов, М. "При изгубените българи в Татарстан" изд. "Камеко", С. 1998г.
18. Степанов, Цв. "Авитохол - историческа личност или митологема?" С. 1999г.

19. Табаков, Д. "Теорията на Петър Добрев, отнасяща се за "прародината" на нас, българите, в пространствата на планинските вериги Памир и Хиндокуш", изд, "Българска орда" 2003г.
20. Юхма, М. "Ние сме българи. Но сега се наричаме чуваша" 2005г.
21. Петков, Пл. "Българите преди България", С. 2012г.
22. Киряков, Ан. "Произход на древните българи" С.
23. Димитров, Д. "Прабългарите по северното и западното черноморие", С.
24. Рашев, Р. "Прабългарите и българското ханство на Дунав", С. 1999г.
25. Бъчваров, В. "Дилом твирем или годината на огъня и змията", С. 1984г.
26. Вълчев, Й. "Календар и слово", С. 1986г.
27. Гюзелев, В. "Произход и ранна история на прабългарите. Сборник от лекции", С. 1976г.
28. Гюзелев, В. "Средновековна България в светлината на нови извори", С. 1979г.
29. Дечев, Д. "Източногерманския произход на българското народносно име", С. 1926г.
30. Джонов, Б. "За имената на прабългарските ханове", С. 1977г.
31. Добрев, П. "Взаимстван ли е прабългарския календар?", С. 1986г.
32. Мутафчиев, П. "История на българския народ", С. 1986г.
33. Петров, П. "Образуване на българската държава", С. 1981г.
34. Голийски, П. "Тарим и Бактрия. В търсене на българската прародина", С.
35. Войников, И. "Поява на тюркската теория за произхода на прабългарите в българската историография", С.
36. Ценов, Г. "Произходът на българите и началото на българската държава и българската църква", С.
37. Гумильов, Л. "Древните тюрки: Великия тюркски хаганат", 2007г.
38. Чурешки, Ст. "Имената на князете от Именника на българските ханове - славянски, тюркски или други?", 2001г.
39. Цветков, Пл. "Славяни ли са прабългарите?", С. 1998г.

40. Иванов, Ив. "Прабългарска съдбовност", Б. 2002г.
41. Мутафчиев, Кр. "Древната история на българите", В. 2001г.
42. Бешевлиев, В. "Първобългарите. Бит и култура", С.
43. [www. protobulgarians.com](http://www.protobulgarians.com)
44. www.bgnauka.com